

نقش باور داشت آموزه مهدویت در رشد و تقویت اخلاق معلمی

آیت اله کریمی^۱، سعید خفری^۲، خیر النساء کریمی^۳

^۱ دانش آموخته ی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج، مقطع کارشناسی ارشد الهیات فقه و مبانی حقوق

^۲ دانش آموخته ی دانشگاه فرهنگیان یاسوج، مقطع کارشناسی معارف

^۳ دانش آموخته ی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کازرون، مقطع کارشناسی الهیات گرایش دبیری

چکیده

زمینه و هدف پژوهش پیش رو، روند پرشتاب جهانی شدن و دور شدن از کمالات و فضایل اخلاقی در پرتو صنعتی و مادی شدن دنیای امروز، خصیصه های برتر جهان امروز و بالتبع شهروندان امروز است. معلم از این فضا و قاعده مستثنی نیست. یکی از مهمترین راههای خروج از بحران مربوط تمسک به باورداشت مهدویت برای تعالی اخلاق معلمین با رویکرد کیفی و اثر بخش است. توسعه کمی مهدویت پژوهی در مورد مربیان و معلمان، بدون دغدغه کارآیی و اثربخشی، حذف مسئله به جای حل آن است. از اینرو در این تحقیق برآنیم با بررسی نقش باورداشت آموزه مهدویت در رشد تقویت اخلاق معلمی، ضرورت آنرا در چنین بستری نشان دهیم. اساسا در پی پاسخ به این پرسش هستیم که کاوش در زمینه نقش اندیشه نجات گرایانه مهدویت در نظام اخلاقی تمدن اسلامی با محوریت مربی و معلم دارای چه ضرورت هایی و اثر گذاری هایی بر آنها می باشد؟ بیان چرایی و چگونگی این دگرگونی روحی و انقلاب اخلاقی، می تواند راهگشای بسیاری از پژوهش ها و رویکردهای معرفتی درباره امکان اصلاح معلم و رفع مشکلات عدیده بشر و تعلیم و تربیت او در همه سطوح باشد. تا زمانی که معلم از نظر اخلاقی و فکری، رشد نیابد و تربیت نشود و به کمال و سعادت واقعی خود نیندیشد و بدان سو گام نهد، تمامی کاستی ها، ناراستی ها و ناهنجاری ها باقی خواهد ماند. این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع، به روش تحلیلی و توصیفی خواهد بود. پژوهشگر با استفاده از روش کتابخانه ای با مطالعه ی مجلات و مقالات علمی- پژوهشی و با تاکید بر کتب دینی معتبر، به گردآوری داده ها و فیش برداری به بررسی سؤالات مورد اشاره به شیوه ی توصیفی تحلیلی پرداخته است. در نتایج حاصله از این پژوهش دریافتیم؛ اعتقاد به امامت و باور به ظهور امام مهدی (عج) می تواند برای معلمین در جهت تربیت اخلاقی و خودسازی انگیزه لازم را ایجاد کند و هنجارهایی را به وجود آورد و از یکایک آنان معلم های الهی و نیروهای زنده، لایق و با تقوایی بسازد که هماناره آمادگی دارند تا

مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی

Online ISSN: ۲۴۷۶-۴۴۷۷

Print ISSN: ۲۵۳۸-۲۰۷۱

www.irijournals.com

دوره ۱۰، شماره ۱، بهار ۱۴۰۳

صفحات ۷۶۲-۷۲۸

از اهداف بلند امام زمان (عج) دفاع کنند. در واقع اصلاح کامل و همه جانبه رفتار، اخلاق، پندار و گفتار معلمین، در پرتو دولت اخلاقی مهدوی صورت می گیرد.

واژه‌های کلیدی: باورداشت مهدوی، معلم، تکامل اخلاق، مهدویت

مقدمه

اخلاق بنیادی‌ترین رکن مقوم دین در ارتباط فرد با دنیای پیرامون و مهم‌ترین شاخص رشد و تعالی معلم به حساب می‌آید. مقوله تربیت اخلاقی از ابتدایی‌ترین و اساسی‌ترین نیازهای زندگی بشر است و معلمان تنها در پرتو تربیت اخلاقی صحیح است که به عنوان موجدی هدفمند و اندیشه ورز به اهداف و آرمانهای خودرسیده و قله سعادت را در تمام جنبه های آموزش فتح کرده است. در این رهگذر دردوران چالش برانگیز فرایند جهانی شدن پرداختن به تربیت اخلاقی معلمی ضرورتی مضاعف دارد که می تواند با استعانت از تعالیم و روایات مهدویت، معلمان باورمند و متخلق به اخلاق کریمه ساخت. (طائبی، ۱۳۹۳: ۵۲) هرچند در بادی امر، مهدویت تنها مساله ای اعتقادی است؛ اما در واقع از بعد تربیتی اخلاقی نیز برخوردار است. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، تربیت نیز دارای شش ساحت دینی و اخلاقی سیاسی و اجتماعی زیستی و بدنی هنری و زیبایی شناختی اقتصادی و حرفه ای علمی و فناوری است که ساحت تربیت اخلاقی دربرگیرنده تمام ساحت هاست و مانند چتری بر همه سایه افکنده است. (فدایی، ۱۳۸۴: ۱۷) تجارب گذشته ی آموزش و پرورش گویای این مطلب است که معلمین هر جامعه ای از مقوله اخلاق و اهتمام بدان فاصله بگیرد و بهای لازم را برای پاسدات نظری و عملی آن نپردازد متحمل خسارتهای جبران ناپذیر شده و به سرعت راه انحطاط را خواهد پیمود. بنابراین آگاهی از چگونگی تربیت اخلاقی معلمان و تاثیر باور به مهدویت در رشد فضایل اخلاقی معلمی راه کاری را برای مبارزه با فراز و نشیبهای عصر جهانی شدن در اخلاق حرفه ای معلمی بوجود می آورد. لذا موضوع مهدویت، از نظرگاه های مختلف قابل بررسی است. آنچه در این نوشتار بیان می شود، جنبه تاثیر اخلاقی مهدویت بر معلمین است نه جریان تاریخی آن. جلوه های این تکامل فردی و اجتماعی در زمان انتظار در عرصه های مختلف اعم از تکامل عقول و تعالی تقوی؛ معنویت و با تاکید بر اخلاق معلمی در این نوشتار قابل مطالعه است. بنابراین کمال جویی و تقویت قوای اخلاقی معلمین مبتنی بر باور به مهدویت، موجب بروز و ظهور اخلاق نیکو در آنان خواهد بود. لذا معلم منتظر در عرصه اخلاقی با دوری از رذائل اخلاقی و تخلق به اخلاق حسنه سعی می نماید تا رضایت امام خویش را به دست آورد مشاهده جلوه هایی از کرامات و عنایات حضرت که در طول دوران غیبت رخ داده است و ایجاد این حس که شیعه تکیه گاه دارد، منتظر را به آرامش و امنیت روانی و اخلاقی غیرقابل توصیفی می رساند و او را از بسیاری امراض اخلاقی در امان می دارد. (شیرمحمدی، ۱۳۹۰: ۱۶۰) لذا به لحاظ مفهومی نیز واژه مهدویت، بیانگر راهنمایی و هدایت معلمان منتظر است. مهدویت، مصدر صناعی از ریشه هدی، به معنای هدایت و راهنمایی با لطف و مهربانی است. (راغب اصفهانی: ۵۴۳) و مهدی به معنای هدایت شده توسط خداوند است. (دهخدا، ۱۳۷۰: ۱۷۶) و در جمع بندی می توان گفت اخلاق، صفات نفسانی و افعال ارزشی است که برای نفس آدمی موجب کمال شود. بنابراین اخلاق همه فضایل و اصول و فروع آن ها - اعم از ملکات نفسانی، حالات روحی، آداب فردی، اجتماعی و همه افعال اختیاری جوارحی و جوانجی - است که دارای بار ارزشی هستند و معلمان را در نیل به کمال نهایی - یعنی قرب الهی و عبودیت و بندگی- کمک می کنند و آنچه از صفات، حالات و افعال اختیاری که ضد آن هاست و مانع نیل آدمی به کمال است ضد اخلاق یا رذایل خواهد بود. بنابر این، منظور از تربیت اخلاقی مورد توجه اسلام، انجام فعالیت های آموزشی و پرورشی است که زمینه ساز رشد و ارتقای توانمندی های فطری در حوزه صفات و عملکردهای ارزشی است و روابط شخص با خدا، خود، دیگران و طبیعت را به طور مطلوب، سامان می دهد و وی را به حیات طیبه و سعادت جاوید می رساند. (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۲۱۱) از اینرو اهمیت و ضرورت این مسئله از دو جنبه مورد توجه می باشد. نخست آنکه توجه به اخلاق مداری و سعادت خواهی، تنها دغدغه معلمان امروز نیست، بلکه بشر همیشه در پی یافتن راهی برای دستیابی به سعادت واقعی و کمال نهایی و اخلاق مداری اجتماعی فردی خود و جامعه بوده و همه پیشرفتهای مادی و

معنوی، فردی و اجتماعی او در طول تاریخ، مرهون همین میل درونی بوده است. (مطهری، ۱۳۸۶: ۱۱۴) معلمین پیشتازان این عرصه هستند و هم به جهت اثربخشی معلمین از باورداشت های آموزه های مهدویت و هم به جهت تاثیرگذاری بر دانش آموزان در عصر ظهور -به تعبیر آیت الله مکارم شیرازی در بین الطلوعین ظهور است- از مباحث مهم و اساسی مورد نیاز به بررسی می باشد. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۸: ۱۳۶) لذا برای آشناسازی دانش آموزان با امام زمان (علیه السلام)، معلم باید خود نسبت به موضوع مهدویت شناخت و معرفت و باور داشته باشد و عامل نیز باشد، چرا که فرصت ها، ابزارها و راهکارها برای ایجاد معرفت عمیق در معلم نسبت به نقش زمینه ساز ظهور و تربیت نسل منتظر، در گرو اخلاق مهدوی معلم است. در صورتی که این فرآیند به خوبی صورت پذیرد، ثمره این گونه تربیت بروز و ظهور فضائل عالی چون عدالت خواهی، الگو پذیری، بصیرت ورزی، خودیاری های اجتماعی و رشد افرادی با بینش قوی، ایمانی راسخ و کرداری مناسب و اخلاقی پایدار با شأن یک معلم منتظر بوده که در این نوشتار به هریک پرداخته شده است؛ با این حال تحلیل وضعیت موجود نشان می دهد نظام آموزشی در ساحت تربیت دینی و اخلاقی - به ویژه در بعد تربیت اخلاق مهدوی و انتقال آموزه های مهدویت و ترویج فرهنگ انتظار - چندان موفق نبوده و تأثیرپذیری دانش آموزان در رفتارهای فردی و اجتماعی از معارف دینی و مباحث عرضه شده در مدارس بسیار ناچیز بوده است. (قهرمانی فرد، پیشین: ۵۹) معلم زمینه ساز باید در «حیطه شناختی» نسبت به امام و جایگاه امام معرفت و شناخت پیدا کند و در حوزه مهدویت دانش و اطلاعات عمیق داشته باشد. او باید به نظام تربیتی اسلام با قرائت اهل بیت (علیهم السلام) اشراف یابد، جامعه و وضعیت روز و همچنین ویژگی های هر دوره سنی را خوب بشناسد. او باید در «حیطه عاطفی»، با امام انس و ارتباط بالینی داشته باشد؛ نسبت به نقش زمینه سازی دارای انگیزه شود؛ زندگی اش را با رضایت امام معصوم همراه کند؛ نسبت به دانش خود در زمینه مهدویت باوری عمیق یابد؛ معلمی که منتظر ظهور حضرت است، این انتظار در تمام ابعاد روحی و روانی او نیز تأثیرگذار است. لذا از طریق ارتباط معنوی، که یک معلم با یک معلم کامل الهی برقرار می سازد، حسی در او به وجود می آید که او را در مقابل بسیاری از افکار رنج آور، گرفتاری ها و بیماری های روحی رایج در جامعه امروزی مقاوم می سازد. (خلجی، ۱۳۷۶: ۹۹) در روایت آمده حضرت مهدی (عج) شبیه ترین فرد به حضرت محمد (ص) در اخلاق است. روایات فوق ناظر بر این است که در واقع وجود حضرت مهدی (عج) و صفات نیکش را نمی توان انکار نمود. حضرت مهدی (عج) صاحب اخلاق بسیار نیکویی است. (مجلسی، جلد ۱۰، ح ۲۰) رسالت حضرت نیز طبق رسالت رسول خدا (ص) «آئی بعثت لأتم مکارم الأخلاق» (محدث نوری، المستدرک، ص ۱۸۷) تکمیل کننده اخلاق نیک منتظرین است. بنابراین حضرت همانند خورشیدی پشت ابر، چه در زمان غیبت و چه در زمان ظهور، باعث افزایش معرفت فرد نسبت به پروردگار و تربیت و پرورش اخلاقی اش می شود. معلم باورمند و الگو گیر از حضرت مهدی (عج)، الگوهای اخلاقی اش را نیز همانند آن حضرت می کند. از ویژگی های اخلاقی معلم یاور مهدی (عج) همانندسازی آنان با اخلاق حسنه و مکارم اخلاق امام است و عمل به آن چه آن حضرت دوست دارد و دوری نسبت به آن چه امام از عمل به آن ناراحت می شود؛ زیرا به اسوه کامل بودن امام مهدی ایمان و اعتقاد راسخ دارند. آنان بر قول به امامت حضرتش ثابت اند؛ با پذیرش ولایت مولای خود، در دل و عمل، ایمانشان را کامل و اسلامشان را نیکو می سازند و بر این پذیرش و باور ولایی پای بندند. آنان به او عشق می ورزند و سراپا گوش به فرمان، از حضرتش پیروی می کنند. معلمان یاوران صدیق امام تقوای الهی را پیشه خود می کنند، به تهذیب و تزکیه نفس می پردازند، رذایل اخلاقی را از خود می زدایند و به کسب فضایل مشغول می گردند. (موسوی، پیشین، ص ۹۲) قرآن کریم و تعالیم اهل بیت علیهم السلام بیشترین تأکید را بر رشد اخلاقی و معنوی بشر انجام داده اند. به این جهت در روایتی آمده است: «هر کس دوست بدارد که از اصحاب قائم (عج) باشد هر آینه باید که برای ظهور آن حضرت منتظر شود، در ایام انتظارش

به ورع و تقوا رفتار نماید و به اخلاق حمیده و پسندیده متصف شود. (نعمانی، ۱۴۰) بنابراین معلمی که عمیقا به اندیشه ی مهدویت معتقدند، صبورتر و با اخلاق و با تقوی ترند و هماناره در اندیشه ی تکاملی ظهور در رشد اخلاقی قرار دارند. همان طور که در بعد فکری عنوان شد حکومت حضرت مهدی (عج) حکومتی عقل محور است و کمال عقل موجب بروز و ظهور اخلاق نیکو در معلمان خواهد بود. از سوی دیگر محیط آکنده از هدایت های قرآن و سنت های الهی آدمی را به خوبی ها سوق می دهد. شیعه منتظر سعی می کند تا تمامی رذائل اخلاقی (دروغ، حسادت، و مانند آن ها) را از وجود خود پاک کند و خود را به اخلاق نیک آراسته نماید. (نجاتی منفرد، ۴۷) چنان که در روایتی به نقل از امام باقر (ع) آمده است که حضرت فرمود: «إذا قام قائمنا وضع ید علی رؤوس العباد فجمع به عقولهم و أكمل به أخلاقهم» یعنی زمانی که قائم قیام کند دست خود را بر سر بندگان خواهد نهاد و عقل های ایشان را جمع خواهد کرد و اخلاق آن ها را به کمال خواهد رساند. (مجلسی، پیشین، ۳۳/۵۲) اعتقاد به حضرت مهدی (عج) همان اعتقاد به صفات حضرت است. مهم ترین و مؤثرترین راه برای پرورش حس معنوی، توجه فرد به کمالات اخلاقی و صفات حضرت مهدی (عج) است. لذا شیعه هنگامی که با سیره و خلق و خوی حضرت آشنا می شود معرفت او به حضرت و الگو قرار دادن حضرت، سبب آراستن وی به تمام صفات نیک الهی می گردد. امام، که پیشوا و راهبر جامعه است، معلمان کامل نیز هست و از همه بدی ها و رذائل اخلاقی دور است و در مقابل، همه کمالات اخلاقی را در عالی ترین حد آن داراست. شیعه احتیاجی به این ندارد که لزوما امام خویش را در مقابل خود ببیند، بلکه سعی می کند از الگوی خود سرمشق بگیرد و تمام رذائل اخلاقی را در حد استعداد و ظرفیت خود از جسم و روحش پاک سازد و در مسیر انتظارش هماناره به خودسازی و آراستگی بپردازد. منتظر علاوه بر متدین بودن باید پارسا و پرهیزگار باشد. او تا می تواند صفات و اعمال خود را (با توجه به روایات) به صفات و اعمال یاران خاص حضرت شبیه می سازد تا به لطف خدا در شمار آنان به حساب آید. منتظر رفتار و اخلاق معلمانی خود را مایه زینت و افتخار ائمه طاهیرین می نماید. چنان که در روایات این هشدار را شنیده است که باید تقوا و پرهیزگاری را شیوه خویش گرداند. (نعمانی، پیشین ۱۰۰) با توجه به روایات، حضرت مهدی (عج) به وضع درونی و درجه روحیه مردم داناست. در آیه ای از قرآن کریم، خداوند می فرماید: «الذین آمنوا و لم یلبسوا ایمانهم بظلم أولئک لهم الأمن و هم مهتدون.» (انعام، ۸۲) تطهیر از بی اخلاقی و بی تقوایی و هرگونه ظلمی در گرو تمسک به ولایت است. بنابراین اعتقاد به انتظار تطهیر کننده هرگونه نخوت و آلودگی و بد اخلاقی فردی و اجتماعی است. لذا رسیدن به مقام امن اخلاقی که آرزوی بزرگ اولیای خداست، جز از راه ولایت و اعتقاد به حضرت نخواهد بود. انتظار صحیح امری است سازنده و آرامش بخش در روح و روان فرد، چنان که در روایتی به نقل از رسول اکرم (ص) آمده است که فرمود: «أبشركم بالمهدی... یرضی عنه ساکن السماء و ساکن الأرض...» (مجلسی، پیشین، ۷۴/۵۱) خداوند در قرآن کریم می فرماید: «ألم تر أن الله سخر لکم ما فی الأرض والفلک تجری فی البحر بأمره و یمسک الس ماء أن تقع علی الأرض إلا یرزقکم الله بالناس لرؤوف رحیم.» (حج، ۶۵) یعنی آیا ندانسته ای که خدا آن چه در زمین است و نیز کشتی ها را که به فرمان او در دریا رانند، برای شما رام و مسخر کرده است و آسمان را نگه می دارد که بر زمین نیفتد مگر به اذن او، یقینا خدا به همه مردم رؤف و مهربان است. در روایتی به نقل از امام زین العابدین (ع) آمده است که فرمود: این آیه در ارتباط با حضرت مهدی (عج)، که امان و پناه اهل زمین است، نازل گشته است. بنابراین با توجه به آیه و روایت فوق اعتقاد به حضرت مهدی (عج) در امنیت اخلاقی روحی فرد تأثیرگذار است. معلم منتظر در جریان انتظار خود در برابر مشکلات صبور و مقاوم می گردد و به پرورش ظرفیت وجودی خود می پردازد تا جزو یاران حضرت محسوب گردد. زیرا یاران حضرت بنا به روایتی به نقل از ابی عبدالله (ع) چنین توصیف شده اند: «و رجال کان قلوبهم زبرالحدید» (محمدبن علی بن حسین بن بابویه قمی، جلد ۱، ص ۵۴۱) یعنی مردانی که گویی

دل هایشان پاره های پولاد است. زیرا می داند که صبرکننده بر اذیت و تکذیب در غیبت او (حضرت مهدی (عج)) به سان مجاهدی است که با شمشیر در رکاب پیامبر اکرم (ص) با دشمنان مبارزه کند (صدوق، ج ۱، ص ۳۱۷، ح ۳) روح و جوهره انتظار، فرد منتظر را صبور و مقاوم می سازد، زیرا باید تا فرارسیدن زمان ظهور حضرت سختی ها و رنج ها را تحمل نماید. منتظری که رهبر خویش را همدرد و وابسته به خویش احساس می کند، در برابر دردها و محرومیت ها مقاوم می شود و صبور می گردد. معلم عقیده مند به امام قائم عح در تاسی از اخلاق حضرت مهدی عج هماناره در پایداری بر دین در روزگار غیبت به تحمل سختی ها مقاومت می کند و حتی بر تحمل فشارهای سخت روحی و معنوی نیز، ایمان و اخلاق نیکوتری بدست می آورد. چنانچه معلم و مربی در دین داری با صبر و شکیبایی درست و آگاهانه توأم نباشد، به تدریج به ناامیدی روی می آورد و باور را از روح و فکر آنان برمی دارد. معلم منتظر امام زمان (عج) هماناره در جریان انتظار خود دچار حس های با ارزشی چون آرمان خواهی و آرمان طلبی می گردد و در این حیطة به ارزش والای معلمانی خود پی برده و روح او از عالم ماده و دنیای مادیات گریزان است. منتظر برای رسیدن به آرمان های معنوی خود به ایثار و فداکاری از خویش می پردازد. این موضوع در کلام نورانی امام زین العابدین (ع) این گونه بیان شده است: «کسی که در غیبت قائم ما بر موالات ما پایدار باشد، خدای تعالی اجر هزار شهید را از شهدای بدر و احد به وی عطا فرماید.» فرد منتظر در نهایت شهامت با لبخند و خوش رویی سراغ مرگ می رود. مرگی که در راه هدف است. مرگی که ثواب آن در روایات هم پای شهادت در راه خداست. (مطهری، الف، ص ۸۷) بنابراین اعتقاد به مهدویت در معلمان موجب دفاع از کشور و حفظ ارزش های پسندیده می گردد و معلم منتظر در دوران غیبت باید با مواظبت بیشتر، به امر دین خود و صحت اعمال خود بپردازد و از هرگونه سستی و اغراق دوری گزیند و در خط صحیح قرآن قرار گیرد. همچنین اعتقاد به حضرت مهدی (عج) و عدالت فراگیرش تنها مایه دلداری و شکیبایی نیست، بلکه منبعی سرشار از الهام بخشی و توانمندی خواهد بود. چنان که امام خمینی (ره) فرمود: «جوهره انتظار، عدالت است.» به این معنی که این اعتقاد در مربی و معلم به حضرت ولی عصر عج، روحیه ظلم ستیزی به وجود می آورد و منبع توان بخشی و نیروسازی است. نکته مهم تر امر به معروف و نهی از منکر است. معلم معتقد به حضرت ولی عصر عج می داند که رضا و خشنودی امام مهدی (عج) در آن است که معروف، عملی شود و منکر ترک گردد. بنابراین معلم به حضرت ولی عصر عج نمی تواند درین باره بی تفاوت باشد. چنان که خداوند در قرآن کریم می فرماید: «الَّذِينَ إِن مَكَّانَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ» (حج ۴۱) کسانی که هرگاه در زمین آنان را توانایی دهیم نماز به پا دارند، زکات را به مستحق برسانند و امر به معروف و نهی از منکر نمایند و عاقبت کارها به دست خداست. در تفسیر این آیه به نقل از امام باقر (ع) آمده است که فرمود: این آیه برای آل محمد (مهدی و اصحاب او) است. (کلینی، پیشین، ج ۱، ص ۱۹۴) در واقع بزرگ ترین امرکننده به معروف و نهی کننده از منکر در روزگار ظهور، خود امام مهدی (عج) است. یاری حضرت امام علی (ع) افراد را تنها زمانی منتظر و پیرو امام عدالت گستر معرفی می نماید که در زندگی فردی و اجتماعی شان راه و روش مورد نظر او را اجرا نمایند. چنان که در نامه ای به نقل از حضرت خطاب به عثمان بن حنیف آمده است که فرمود: «... مرا یاری کنید به پارسایی و کوشیدن و پاک دامنی و درستی ورزیدن.» (نهج البلاغه نامه ۴۵: ۳۱۷) نقل از امام صادق (ع) که فرمود: «نه تنها اعتقاد به امام زمان (عج) واجب است بلکه خداوند یاری حضرت را در زمان غیبت واجب گردانیده است» (مجلسی، پیشین، ص ۲۱۷، ح ۱۰) این یاری در سه مرحله صورت می گیرد. در مرحله اول به شکر قلبی نعمت (که همان معرفت صحیح حضرت و تهذیب نفس فردی است) می پردازد. در مرحله دوم شکر زبانی نعمت است و با یاد کردن حضرت به زبان، امام را به دیگران معرفی می نماید. در مرحله سوم شکر عملی نعمت است؛ یعنی فرد به اصلاح اعمال خود در مسیر

بندگی پروردگار می پردازد. بنابراین مربی منتظر راستین میدانند ظهور حضرت مهدی (عج) بار سنگین و مسئولیت خطیری دارد که به خودسازی، دگرسازی و زمینه سازی ظهورش اقدام کند و خود را متخلق به اخلاق و فضایل معلمانی نماید.

۱- ادبیات تحقیق و مفهوم شناسی

در ابتدا برای انتقال صحیح معانی و رسیدن به اشتراک مفهومی در اصطلاحات مورد بحث؛ باید بعضی از مهمترین مفاهیم اصلی این نوشتار تبیین شوند، که این مفاهیم عبارتند از:

۱-۱- مفهوم باور

۱-۱-۱- مفهوم شناسی لغوی و مصطلح: "باور"

باورداشت در لغت به معنای قبول، پذیرفت، قبول داشتن، پذیرفتن و باور به معنای اعتقاد، ایمان، عقیده می باشد. (دهخدا، ج ۳، ص ۲۸۹) باور یا اعتقاد وضعیتی در ذهن است که با وجود آن، فرد فکر می کند که چیزی درست است، بدون توجه به اینکه آیا شواهد تجربی ای یا دلایل عقلی و منطقی ای وجود دارد یا نه، که با قطعیتی که بر حقایق مسلم دیگری مبتنی باشد، ثابت کند که آن چیز درست است. باور یا اعتقاد وضعیتی در ذهن است که با وجود آن، فرد فکر می کند که چیزی درست است، بدون توجه به اینکه آیا شواهد تجربی ای یا دلایل عقلی و منطقی ای وجود دارد یا نه، که با قطعیتی که بر حقایق مسلم دیگری مبتنی باشد، ثابت کند که آن چیز درست است. لذا باور چیزی است که معلمان به آن اعتقاد قوی دارد و آن را درست می داند. ایمان به خدا نمونه ای از باور است. واژه باور دو معنی دارد:

۱- منظور از باور ایده ای است که ما آن را درست و صحیح می پنداریم. در حقیقت باورها موجب می شوند که ما چیزی را بپذیریم و یا به وجود آن اعتقاد پیدا کنیم. گاهی اوقات اثبات و شواهدی برای پذیرش باورهای ما وجود دارد و گاهی اوقات خیر. به عنوان مثال باور به گرد بودن زمین یا باور به وجود جن و پری ها.

۲- باور اعتماد یا ایمان به چیزی مثل باور به دموکراسی است. (شیرمحمدی، ۱۳۹۵: ۸۹)

۱-۱-۲- مفهوم مهدویت و باور به آن

در اسلام از موعود نجات بخش با عنوان «مهدی» یاد می شود و در این خصوص تفاوتی میان فرقه های شیعه و سنی وجود ندارد. واژه «مهدی» صفت مفعولی از ریشه «هدی» به معنای هدایت کردن است و در لغت بر کسی اطلاق می شود که به رشد و رستگاری هدایت شده و از گمراهی به دور باشد. مهدی، اصطلاحاً لقب فردی از اهل بیت است که رسول اکرم بشارت ظهورش را داده است. او جهان را پس از آکنده شدن از ستم، از عدالت سرشار خواهد ساخت. به اندیشه مهدویت با دو رویکرد «گزاره ای» و «آموزه ای» می توان نگریست. مراد از رویکرد گزاره ای یا تک واژه ای، پرداختن به موضوعات، مسائل، روایات، توقیعات ادعیه و داستان های مهدوی یا بخشی از آن ها به صورت موردی و جزئی است. رویکرد آموزه ای به رویکرد جامع و سامان مند در برابر نگاه گزاره ای و موردی می گویند (هاشم العمیدی، ۱۳۹۹: ۷۶) «انگیزش دهی متعالی به رفتارها و ارتقای سطح نیازها و انگیزه ها»، «فائق آمدن بر بحران معناداری زندگی»، «ایجاد مکانیسم کنترل اجتماعی؛ پیشگیری خودآگاهانه از ناراستی ها»، «سامان یابی رویکردها و سازوکارهای اخلاقی» و «مسئله آفرینی در نظام اخلاقی تمدن»؛ از جمله موارد مهم در کارکردهای اخلاقی باورداشت آموزه مهدویت در تمدن اسلامی است. به نظر می رسد عنوان مهدی در معنای «نجات بخش» و شخصی که

آمدنش مورد انتظار است، در همان صدر اسلام و از زمان رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم مورد استفاده قرار گرفته است. عمر بن الخطاب اولین کسی است که لفظ «مهدی» را در معنای «شخص رجعت کننده»، در جریان رحلت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم استفاده کرد. او مدعی شد که پیامبر نمرده؛ بلکه غیبت کرده است و برخواهد گشت. (پری، ۱۳۹۸: ۱۴۰) برخی از مهم ترین منابع تاریخی اسلامی گزارش کرده‌اند که خلیفه دوم، پس از شنیدن خبر رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، آن را انکار کرد و گفت: «او همانند موسی بن عمران، به مدت چهل شبانه روز، به سوی پروردگار خویش رفته و از چشم مردم «غایب» گشته است و پس از آن مدت، «رجعت» خواهد کرد» (بلاذری، ج ۲، ص ۲۱۴) آموزه مهدویت از پشتوانه روایات نبوی برخوردار است. از سوی دیگر، ادعا شده است که اولین بار، عبدالله بن سبأ، لفظ مهدی را در معنای اصطلاحی آن، برای علی بن ابی طالب علیه السلام به کار برده است. بازتاب باور به ظهور مهدی و تأثیر این اندیشه در پیشبرد اهداف مدعیان مهدویت در تاریخ سیاسی اسلام، دلیلی روشن بر اصالت این عقیده است؛ زیرا هیچ اندیشه‌ای بدون داشتن ریشه‌ای مستحکم، نمی‌تواند زمینه ساز چنین تحولات و وقایع گسترده تاریخی گردد. از همان صدر اسلام، باور به آمدن مهدی، آنچنان در جامعه اسلامی نهادینه شده بود که به تعبیر برخی محققین، آنچه در بدو امر از کلمه مهدی در اذهان عموم، نقش می‌بست و مدعیان این عنوان در پی آن بودند، چیزی جز مفهوم اصطلاحی مهدی نبود. طرفداران امویان و بنی العباس با همین نیت لقب مهدی را برای حاکمان خود به کار می‌بردند؛ اما بعداً علمای اهل سنت به دلیل عدم تطابق عمل آن خلفا با عدالت‌گستری مطرح در روایات مربوط به مهدی، عنوان مهدی را به معنای لغوی تفسیر می‌کردند یا برخی روایات را جعلی می‌پنداشتند. (شیرمحمدی، پیشین ص ۹۸) معنادار بودن زندگی از جمله دغدغه‌های معلمان معاصر است. اندیشه‌ها، باورها و آرمان‌های فردی و جمعی نقش تعیین‌کننده‌ای در معنا داشتن زندگی دارد. از جمله باورهایی که در معنابخشی به زندگی فردی نقش دارد باور به مهدویت است. باور به مهدویت از این جهت که جهان، رو به خیر حرکت می‌کند و بر عدالت‌گستری و مبارزه با ظلم و فساد تأکید می‌کند، به زندگی معنا می‌دهد. در مورد ارزش محوری، باور به مهدویت از این جهت که احیای اسلام راستین، تأمین رفاه و آرامش، رضایت‌مندی و عشق به محبوب، ارزش محسوب می‌شود و در مورد کارکرد داشتن از آن رو که باور به مهدویت موجب پارسایی، اخلاق‌مداری مسئولیت‌پذیری و امیدبخشی می‌شود زندگی معلمان منتظر معنا پیدا می‌کند. هدف اصلی اهل‌بیت از آموزه‌های تربیتی در حوزه صفات و رفتارهای اخلاقی شخص امام مهدی این است که نمونه بارز اخلاق معلمان کامل، اسوه حسنه، محاسن و مکارم اخلاق و الگوی عینی از تحقق هدف آفرینش معرفی شود و تلاش بشر برای سیر صعودی و دستیابی به حیات طیبه، در مسیر سالم و راه درست سیر و سلوک دینی جهت یابد و یاران مهدی به روشنی بتوانند ویژگی‌های آن حضرت را بشناسند و برای پیروی از او تمام تلاش و کوشش خود را به‌کار گیرند تا زندگی‌شان نمونه‌هایی از زندگی سالم معلمانی باشد. (طباطبایی، سید محمدحسین، بررسی‌های اسلامی، ص ۱۸۰)

در بررسی آموزه‌های تربیتی اهل‌بیت ویژگی‌های اخلاقی شخص امام در سه حیطه جامعیت مکارم اخلاق، اخلاق فردی (مانند عزت نفس، آرامش، متانت، خشوع در عبادت، زهد و تقوا) و اجتماعی (مانند مهرورزی، همدردی، برقراری عدالت اجتماعی، رفع گرفتاری و رشد اقتصادی) بررسی گردید و در تشریح عمده ویژگی‌های اخلاقی یاران امام، توجه به الگوبودن امام و جامعیت آن حضرت در محاسن و مکارم اخلاق، عبادت و راز و نیاز با خدا، روحیات فردی، برجستگی‌های اخلاقی در زمان غیبت و رفتارهای اخلاقی در ارتباط با همدیگر و با دشمنان پرداخته شد.

۱-۱-۳- مفهوم شناسی اصطلاحی "مهدویت"

مهدویت، مصدر جعلی مهدی و به معنای مهدی بودن است. از جمله عقاید اصول مذهب شیعه اثناعشری است. شیعه معتقد است که مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، فاطمی، یعنی از فرزندان آن حضرت، پسر امام حسن عسکری علیه السلام و دوازدهمین جانشین پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله وسلم است. «انتظار»، در لغت به معنای چشم داشتن، چشمداشت و چشم به راه بودن است. (دهخدا، ج ۱، ص ۱۲۶) این واژه که از ریشه (نظر) گرفته شده در معنا مشابه اصل خود است. و آن عبارت است از تأمل یک چیز و چشم داشتن به آن.

اما در اصطلاح «مهدویت»، به معنای چشم به راه بودن برای ظهور واپسین ذخیره الهی و آماده شدن برای یاری او در برپایی حکومت عدل و قسط در سراسر گیتی است. مَهْدَوِيَّت (عربی: المهدویة) در مذهب شیعه دوازده‌امامی از دین اسلام، برگرفته از باور به ظهور امام دوازدهم شیعه است که بر اساس آن، حجت بن حسن به عنوان منجی آخرالزمان برای نجات و رهایی معلم‌ها و برقراری صلح و عدالت خواهد آمد. مهدویت گونه‌ای از موعودباوری است و بهترین جهاد حقیقت انتظار، آمادگی و زمینه سازی برای ایجاد یک جامعه عبودیت محور به رهبری یک معلمان الهی است. (مجلسی، ۲۰۸/۱۴۰۳:۷۵) انتظار معمولاً به حالت کسی گفته می‌شود که از وضع موجود ناراحت است، و برای ایجاد وضعیت بهتری تلاش می‌کند. انتظار فرج یعنی چشم به راه بودن، همراه با امید و بسترسازی برای پیروزی نهایی حق بر باطل، گسترش جهانی صلح، عدالت و ایمان اسلامی و استقرار دولت حق در سراسر گیتی به دست حضرت مهدی (عجل الله فرجه الشریف) می‌باشد. که اینها مستلزم این اندیشه در سه حوزه وجودی معلمان یعنی معرفت احساس و رفتار تاثیر گذار است. در حوزه بینش اضطرار (نیاز شدید) به حجت و امام، معرفت به اهداف و آرمان‌های امام، معرفت به یاران امام و کسانی که در خط امام هستند، معرفت به دشمنان امام و آرمان‌های او معرفت به رضا و سخط امام، معرفت به طرح کلی حرکت امام، معرفت به نایب امام در عصر غیبت و...

در حوزه گرایش (احساس و عاطفه)، عشق و محبت به امام و به آرمانها و اهداف او، عشق به یاران و کسانی که در خط امام اند، عشق به آنچه او دوست دارد و بیزار است و نفرت از هر کس و هر آنچه که امام از آن بیزار است، عشق به نایب او و...

برخی از بزرگان با بهره مندی از کلام پیشوایان معصوم: انتظار را این گونه معنا کرده اند:

کیفیتی روحی است که باعث به وجود آمدن حالت آمادگی (معلمان‌ها) برای آن چه انتظار دارند، می‌شود و ضد آن یأس و ناامیدی است. هر چه انتظار بیش‌تر باشد و هر چه شعله آن فروزان‌تر و پر فروغ‌تر باشد، تحرک و پویایی او و در نتیجه آمادگی نیز بیش‌تر خواهد بود. (موسوی اصفهانی جلد ۲، ص ۳۳۵)

الف) مهدویت از نگاه قرآن

واژه مهدویت و مشتقات آن در برخی آیات به کار رفته که هر یک در معنایی به کار رفته است. البته همه آنچه با این واژگان به کار رفته ارتباطی با انتظار مصطلح ندارد.

یکی از آیاتی که در آن واژه انتظار به کار رفته آیه ۳۰ سوره سجده است:

فَأَعْرَضَ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ؛

در برخی آیات نظر به معنای انتظار آمده است که می‌توان به آیه ۱۵ سوره ص اشاره کرد که می‌فرماید:

وَمَا يَنْظُرُ هُوَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً؛

اینها منتظر نیستند مگر به یک صیحه

و نیز آیه ۴۳ سوره فاطر که می خوانیم:

فَهَلْ يُنظَرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ.

پس آیا جز طریقه پیشینیان را انتظار دارند.

اما آنچه از آن با عنوان انتظار دولت حق و حکومت جهانی حضرت مهدی ۷ است به صورت کلی یاد می شود در آیات مهدویت مورد اشاره قرار گرفته که از مهم ترین آنها می توان به آیات زیر اشاره نمود:

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ؛ (انبیاء: ۱۰۵)

وهمانا، در زبور پس از ذکر نوشتیم که زمین را بندگان شایسته من، به ارث خواهند برد.

در این آیه به یکی از روشن ترین پاداش های دنیوی صالحان (حکومت روی زمین)، اشاره شده است. در روایاتی چند، این رویداد مهم، در عصر ظهور حضرت مهدی دانسته شده است. و این خود به نوعی اشاره به انتظار است. (موسوی اصفهانی، پیشین) و تَرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ؛ (قصص: ۵) و خواستیم بر کسانی که در آن سرزمین فرو دست شده بودند، منت نهیم و آنان را پیشوایان [مردم] گردانیم و ایشان را وارث [زمین] کنیم.

و این اراده الهی خود همگان را به انتظار داشتن این دوران توصیه می نماید.

و سرانجام در آیه ۵۵ سور نور می خوانیم:

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ؛

خدا به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، وعده داده است که حتماً آنان را در این سرزمین، جانشین [خود] قرار دهد؛ همان گونه که کسانی را که پیش از آنان بودند، جانشین [خود] قرار داد. و آن دینی را که برایشان پسندیده است، به سودشان مستقر کند و بیمشان را به ایمنی مبدل گرداند، [تا] مرا عبادت کنند و چیزی را با من شریک نگردانند و هر کس پس از آن به کفر گراید؛ آنانند که نافرمانند.

این آیه نیز مؤمنان را وعده حکومت بر زمین داده و این خود از انتظار راستین آنها برای آن حکومت موعود دارد.

ب) مهدویت از نگاه روایات

در این معنا انتظار به معنای چشم به راه بودن آینده ای با تمام ویژگی های یک جامعه مورد رضایت خداوندی است. که یگانه مصداق آن دوران حاکمیت آخرین ذخیره الهی وجود مقدس حضرت ولی عصر ۴ است. برخی از سخنان معصومین: در این باره این گونه است:

امام باقر ۷ - آن گاه که دین مورد رضایت خداوند را تعریف می کند - پس از شمردن اموری می فرماید:

...وَالتَّسْلِيمُ لِأَمْرِنَا وَالْوَرَعُ وَالتَّوَضُّعُ وَالتَّوَضُّعُ وَالتَّوَضُّعُ وَالتَّوَضُّعُ...؛ (شیخ کلینی پیشین، جلد ۲، ص ۲۳)

... و تسلیم به امر ما، و پرهیزکاری و فروتنی، و انتظار قائم ما...

امام صادق ۷ فرمود:

عَلَيْكُمْ بِالتَّسْلِيمِ وَالرَّدِّ إِلَيْنَا وَالتَّوَضُّعِ وَأَمْرِنَا وَأَمْرِكُمْ وَفَرَجِنَا وَفَرَجِكُمْ؛

بر شما باد به تسلیم و رد امور به ما و انتظار امر ما و امر خودتان و فرج ما و فرج شما.

از روایات انتظار ظهور حضرت مهدی ۴ به دست می‌آید، انتظار ظهور حضرت مهدی ۴ نه فقط راه رسیدن به جامعه موعود است؛ بلکه خود نیز موضوعیت دارد. بدان معنا که اگر کسی در انتظار راستین به سر برد، تفاوتی ندارد که به مورد انتظار خویش دست یابد، یا دست نیابد.

۱-۱-۴- مفهوم شناسی اخلاق

اخلاق: «خُلُق» ریشه اخلاق به مفهوم سرشت، سنجیه و طبیعت است (ابن‌منظور، ج ۴، ص ۱۹۴) و به تعبیر ابن‌مسکویه، خُلُق همان حالت نفسانی است که معلم را به انجام کارهایی دعوت می‌کند، بی‌آن‌که نیاز به تفکر و اندیشه داشته باشد (ابن‌مسکویه، ۱۳۷۱: ۵۱). اخلاق از ریشه خلق یا خلق به معنای صورت باطنی و ناپیدایی است در معلم که سرشت، عشق سیرت و سنجیه نیز نامیده می‌شود. همین ملکات و صفات درونی معلم «اخلاق» نامیده می‌شود و به رفتاری که از این خلقیات ناشی می‌شود نیز «اخلاق» یا رفتار «اخلاقی» می‌گویند. (راغب اصفهانی، پیشین: ص ۲۹۷)

یک نظام اخلاقی عبارت است از ارتباط درونی و تشکیلاتی عناصر یک مجموعه در کنار اشتراک در کارکرد و اهداف که انواع نظام‌های اخلاقی اعم از الهی و بشری را دربر می‌گیرد. اما به نظر می‌رسد در این تعریف یکی از اجزای آن به‌ویژه در نظام اخلاق دینی نادیده انگاشته شده که آن منشأ و خاستگاه یک نظام اخلاقی است. تعریف نظام اخلاق دینی تنها با عناصر، خاستگاه و هدف صادق است؛ زیرا مراد از عناصر، افعال اخلاقی معلم مبتنی بر ملکات درونی است و خاستگاه آن وجدان مبتنی بر وحی بوده و هدف از نظام اخلاقی تقرب الهی است و در حقیقت رکن شاخص و مبنایی افعال اخلاقی در نظام اخلاقی اسلام، تقرب‌محوری است و ملاک کمال معلمی به حساب می‌آید. (مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، الف.ص ۱۵۷)

۲- آثار و شیوه‌های باورداشت مهدویت در کمال اخلاق معلمان

استاد مطهری در کتاب «معلمان کامل» با نقد دیدگاه سایر مکاتب، دیدگاه اسلام را درباره کمال اخلاق معلمان در پرتو باورداشت مهدویت شرح داده اند که می‌توان آن را چنین خلاصه کرد:

۲-۱- پیوند با خدا

هر مکتبی در دنیا، در مورد ارزشهای معلمانی بحث کرده است؛ زیرا آن مکتب دردی ماورای دردهای عضوی تشخیص داده است. از منظر اسلام این درد، درد خدایی است که اگر پرده‌های اشتباه از جلو چشم معلمان کنار رود، معشوق خود را پیدا میکند. (مطهری، پیشین، ص ۱۴۶) پس عشق به معبود حقیقی از نظر اسالم، دردهای معنوی معلمان را شفا میبخشد و مایه آرامش و تکامل او خواهد بود.

۲-۲- رشد متوازن استعدادها

از دیدگاه اسلام، کمال معلمان در تعادل و توازن اوست؛ یعنی همه استعدادهای خود را همراه و به طور متعادل و متوازن رشد دهد. (مطهری، پیشین، ۱۴۸/۲۳) معلمان کامل قرآن، معلمان عقل‌گرا، دل‌گرا، طبیعت‌گرا و جامعه‌گراست. دیدگاه استاد مطهری، یکی دیگر از معیارهای تکامل معلمان در اسلام، آن است که معلمان به همه استعدادهای خود اهمیت دهد و از پرورش یک جنبه برخی از آنها و بی‌توجهی به برخی دیگر خودداری کند و این، زمانی امکان‌پذیر است که هدف مشترکی برای آنها قابل تصور باشد. «اولین وظیفه تربیت تشکیل و بنا کردن عقل است... حق بهره‌مندی از تربیت اخلاقی همانند

برخورداری از پرورش عقلی، در این است که آدمی حق داشته باشد، عقل و اخلاق را واقعا در خود بسازد یا لا اقل در تهیه و ساختمان آنها سهیم باشد و آن متضمن چیزی بالاتر از کسب معرفت ها یا گوش دادن به درس و اجبار به اطاعت است. این حق در واقع، حق سفتن و پرداختن لوازم معنوی گران بهایی است که ساختن آنها در گرو محیط اجتماعی مخصوصی است.» (ویل دورانت، ۱۳۸۹: ۱۳۲) خواجه نصیر طوسی می گوید: در صورتی معلم به سعادت واقعی نایل می شود که شهوت و غضب و آمال و آرزوهای خویش را تحت فرمان خرد قرار دهد و خرد را به فرمان دین در آورد و اراده خویش را در مشیت خداوند فانی سازد. (ابوجعفر محمد بن الحسن، ص ۹۰)

۲-۳- رشد صحیح گرایشها

برخی از مکاتب بشری، گرایشهایی خاص در معلمان همچون قدرت، آزادی و یا محبت را مایه تکامل او میدانند؛ اما از منظر اسلام، این گرایشها در صورتی سبب تکامل معلمان می شوند که در مسیر صحیح و در سایه توجه به خدا رشد یابند. پس، اسلام نیز دعوت کرده است؛ ولی نه قدرت نیچه به قدرت و قوای بدنی، بلکه قدرتی که از آن، صفات عالی مهربانی و رحم و شفقت و احسان برخیزد. محبت و خدمت به مردم نیز مهم است؛ ولی اسلام با انحصارش مخالف است و این خدمت باید در مسیر ارزشهای دیگر معلمانی قرار گیرد. از دیدگاه اسلام، آزادی خوب است؛ ولی اگر به این معنا باشد که معلمان حتی از خودش و کمال خودش هم آزاد باشد، ضد کمال معلمانی است. تمام ارزش هی معلمانی در پرتو انتظار محقق می شود، چرا که اتدیشه مهدویت تکامل بخش استعدادها و هداست بخش استعدادهاست. (همان، ۱۴۹)

۳-حیطه ها و ساحت های اخلاق مهدوی در معلم

آموزه های تربیتی در حوزه اخلاق مهدوی، بخشی مهم از آموزه های اهل بیت (ع) در راستای اهداف رسالت و امامت به شمار می آید. تبیین ویژگی های اخلاقی شخص امام در سه حیطه جامعیت مکارم اخلاق، اخلاق فردی و اجتماعی است و در تشریح عمده ویژگی های اخلاقی یاران امام به الگوگیری از آن حضرت در محاسن و مکارم اخلاق، توجه به خدا، روحیات فردی، اخلاق یاران در زمان غیبت و در ارتباط با همدیگر پرداخته می شود. ویژگی های معلم منتظر فقط مختص میدان جنگ نیست بلکه میدان علم و تولیدات علمی ما را نیز شامل می شود. دیدیم که دشمنان ما از علم دانشمندان ما هراس دارند و هر از چندگاهی با جهل خود برای حذف آنان خباثت می ورزند. باور و اعتقاد به مهدویت نقش فراوانی در زندگی و اخلاق و سبک زندگی افراد دارد و زمینه ساز جامعه مهدوی است. «جامعه مهدوی»، جامعه آرمانی اسلامی است؛ چنان که پیامبر خدا (ص) به حضرت علی (ع) فرمودند: «دولت حق (دولت مهدی عج) بهترین دولتهاست»؛ یعنی محصول تمام زحمات پیامبران و تبلیغات مستمر و پیگیر آنها و نمونه اتم حاکمیت توحید و امنیت کامل و عبادت خالی از شرک در زمانی تحقق می یابد که مهدی عج آن سلام الله انبیا و فرزند پیامبر اسلام ص ظاهر شود. این جامعه، شرق و غرب عالم را فرا میگیرد و جایی در زمین نمی ماند، مگر این که گلبانگ محمدی از آن بر می خیزد. در این جامعه، پیروزی نهایی حق و صلح و عدالت بر نیروی باطل و ستیز و ظلم اتفاق می افتد و ایمان اسلامی و ارزشهای معلمانی به صورت کامل و همه جانبه مستقر خواهند شد و این آرمانی است که آیات قرآن به تحقق آن نوید داده اند. دولت مهدوی، دولتی است مقرون به عدل و عقل و حکمت و خیر و سعادت و سلامت و امنیت و رفاه و آسایش و وحدت عمومی و جهانی وصف جامعه مهدوی در روایات بسیاری ملاحظه می شود. در جامعه مهدوی، معلم کسی است که با آماده سازی و پرورش نیروها و استعدادها و آموزش صحیح معارف دینی آینده نگر و آینده ساز، در شکل گیری

این جامعه تأثیری بسزا دارد. از این رو برای معلم باید نقش زمینه ساز ظهور تعریف شود. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش - راهکار ۴-۱ از هدف نخست - چنین آمده است: ایجاد ساز و کارهای ترویج و نهادینه سازی فرهنگ ولایت مداری توتلی و تبری، امر به معروف و نهی از منکر، روحیه جهادی و انتظار، زمینه سازی برای استقرار دولت عدل مهدوی با تأکید بر بهره گیری از ظرفیت حوزه های علمیه و نقش الگویی معلمان و اصلاح روش ها. (مجموعه نویسندگان، سند تحول آموزش و پرورش، ص ۱۹) می توان اذعان داشت که لازمه مدرسه مهدوی، وجود معلم مهدوی است که به آموزه مهدویت و فرهنگ انتظار مسلط باشد. بنابراین معلم برای آن که بتواند این رسالت را به نحو احسن ایفا نماید، باید خود یک منتظر واقعی باشد. (نیک نامی، نظارت و راهنمایی آموزشی، ص ۱۱۲) آنچه در سند تحول بنیادین خیلی مهم و تازه به نظر می رسد این است که معلم در این سند بعنوان فردی فکور، اندیشمند، پژوهشگر و استاد دانشگاه است و نه کارمند. این یک بنای اساسی و حقیقتاً ماندگار در جهت تحول عمیق و اساسی در آموزش و پرورش است که اگر با اجرای موفق همراه باشد پایه و فونداسیون قوی برای شروع تحول عمیق و عظیم در آموزش و پرورش می باشد. اهداف کلی آموزش و پرورش در جمهوری اسلامی ایران در سند تحول بنیادین ترسیم شده است یکی از این اهداف، اهداف عبادی و اعتقادی است. در فصل اول سند تحول بنیادین با عنوان «بیانیه ارزش‌ها» دو گزاره مهم به شرح زیر آمده‌اند:

۱- نقش معلم به‌عنوان هدایت‌کننده و اسوه‌ای امین و بصیر در فرایند تعلیم و تربیت و مؤثرترین عنصر در تحقق مأموریت‌های نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور، از اهمیتی بسزا برخوردار است.

۲- به منزلت علم نافع، هدایتگر و توانمندساز و مقام و جایگاه عالم و معلم باید بیش از پیش توجه شود. نقش معلم در نظام تعلیم و تربیت نقشی محوری است. با توجه به آن که یکی از زمینه های ظهور، تربیت نیروی معلمانی کارآمد است، معلم سنگ بنای تحقق جامعه منتظر و زمینه ساز ظهور به شمار می آید. در جامعه مهدوی، معلم کسی است که با آماده سازی و پرورش نیروها و استعدادها و آموزش صحیح معارف دینی آینده نگر و آینده ساز، هم ظرفیت های درونی و اخلاقی خودش را بسازد و هم در شکل گیری این جامعه ی مهدوی تأثیری بسزا داشته باشد. در حقیقت افراد یک جامعه و یک ملت می توانند با ایجاد تغییر و تحول شخصی در خود، زمینه تغییر و تحول اجتماعی را نیز فراهم آورند تا این که خداوند آن تغییر و تحول را در جامعه محقق سازد. (سبحانی نژاد، ۱۳۹۹: ۸۸) بدون تردید در قرآن معلمی جلوه ای از قدرت لایزال الهی است. نخستین آیات قرآن که بر قلب مبارک پیغمبر اکرم (ص) نازل شد «اقرا باسم ربك الذی خلق، خلق المعلمان من علق، اقراء و ربك الاكرم، الذی علم بالقلم، علم المعلمان ما لم يعلم» (قرآن مجید، سوره علق: آیه ۱)

«بخوان به نام پروردگارت که جهانیان را آفرید. معلمان را از خون بسته سرشت، بخوان و پروردگارت کریم ترین است همان که آموخت با قلم، آموخت به معلمان آنچه را که نمی دانست»

آموزش و پرورش سنگ بنای آینده کشور است و شغل معلمی شریف و با عظمت است. امروزه کیفیت معلم به عنوان یکی از عوامل تعیین کننده کیفیت آموزش و پرورش قلمداد می شود. از مهمترین اهداف نظام آموزشی در هر جامعه ای حفظ عناصر و ارزش های اسلامی و فرهنگی است و این امر بدون تردید با تلاش معلمان محقق می گردد. به باور شهید سید محمدباقر صدر، علت العلل تمامی تغییر و تحولات، خواست و اراده خود معلمان است که سمت و سوی این خواست و اراده هنگامی که در کنار اندیشه جدید قرار گیرد، تغییر می کند که معلم سرآمد آن است. شهید مطهری نیز معتقد است با توجه به نقش اصلی عامل معلمانی در تغییرات اجتماعی، توجه به عوامل فرهنگی و اهتمام به رشد، توسعه و ارتقای شخصیت معلمان ها و پرورش کمالات معلمانی، مهم ترین رکن زمینه سازی و تغییر جامعه به سمت آمادگی برای نوسازی است که در پرتو گزینش ایده آل

برتر از راه تعلیم و تربیت امکان پذیر است. (موسوی، پیشین، ص ۱۷۳-۱۷۵) از اینرو تمام ویژگی هایی که طبق هدف گذاری در سند تحول بنیادین برای تربیت یافتگان و دانش آموزان در نظر گرفته شده است، نخست باید در خود معلم موجود باشد؛ زیرا این ویژگی ها زیر چتر خصوصیات معلم در دانش آموز شکل می گیرد. روشن است معلمی که صاحب این ویژگی ها نباشد، نمی تواند حتی درباره آن ها سخن بگوید، چه رسد به این که بخواهد دانش آموز را به سمت متخلق شدن به آن ویژگی ها و تحقق جامعه عدل مهدوی هدایت و رهبری کند. معلم زمینه ساز ویژگی های فراتر از شاخصه های یک معلم مسلمان شیعه دارد؛ ویژگی هایی که می تواند او را به عنوان مربی نسل منتظر و زمینه ساز ظهور معرفی کند.

۳-۱- «حیطه شناختی» معلم منتظر

معلم زمینه ساز باید در «حیطه شناختی» نسبت به امام و جایگاه امام معرفت و شناخت پیدا کند و در حوزه مهدویت دانش و اطلاعات عمیق داشته باشد. او باید به نظام تربیتی اسلام با قرائت اهل بیت (علیهم السلام) اشراف یابد، جامعه و وضعیت روز و همچنین ویژگی های هر دوره سنی را خوب بشناسد. او باید در «حیطه عاطفی»، با امام انس و ارتباط بالینی داشته باشد؛ نسبت به نقش زمینه سازی دارای انگیزه شود؛ زندگی اش را با رضایت امام معصوم همراه کند؛ نسبت به دانش خود در زمینه مهدویت باوری عمیق یابد؛ زمینه سازی برای ظهور، بزرگ ترین دغدغه اش به شمار آید؛ نسبت به متربی دلسوز باشد و احساس مسئولیت کند و نیز در انجام فعالیت تربیتی اش رویکردی آینده نگر و آینده ساز داشته باشد. معرفت زمینه ساز عشقی سرشار در فرد منتظر می شود که زمینه اطلاعات و پیروی و انتظار حقیقی را در فرد ایجاد می کند؛ به عبارت دیگر، هویت اخلاقی فرد منتظر، ریشه در ایمان و عشق برآمده از معرفت به امام دارد. ابوبصیر از حضرت صادق روایت میکند: آیا شما را از چیزی مطلع کنم که خداوند عمل بندگانش را جز ز به وسیله آن نمی پذیرد؟ گفتم: بفرمائید بدانیم؟ فرمود: آن گواهی دادن به یگانگی خدا و رسالت محمد و دوستی ما و بیزاری از دشمنان ما و پارسائی و در امر دین و صبر و انتظار برای ظهور قائم ماست. هر کس مشتاق است که از یاران قائم ما باشد، باید منتظر باشد و در حالی که منتظر است باید پرهیزگاری پیشه سازد و دارای اخلاق نیکو باشد و بدین گونه انتظار آن روز کشد. (بخش آبادی، ۱۱۳۹۹: ۶۶)

۳-۲- «حیطه مهارتی» معلم منتظر

در «حیطه مهارتی»، به دستورات و شعائر دین اسلام و بویژه مهدویت ملتزم باشد؛ در آشنا کردن دانش آموزان و مردم با امام زمان (علیه السلام)، نشانه های ظهور، شبهات و... توانایی خویش را نشان دهد؛ ظرفیت وجودی اش توسعه یافته باشد؛ در مقابل فتنه های زمانه و آلودگی های اخلاقی مقاومت کند؛ با تقوا باشد؛ به دانسته هایش عمل کند تا بتواند برای متربی خود الگو و نمونه عینی یک منتظر واقعی شود؛ حرف و عملش در تضاد نباشد. او باید روحیه جمعی، دقت، حوصله، شخصیتی قوی، اخلاقی نیکو، مدیریت و تدبیر و همچنین تعهد داشته باشد و در انتقال مفاهیم در حوزه مهدویت از خود مهارت کافی نشان دهد و همه ی اینها در پرتو مهدوی باوری قابل تحقق است. بنابراین قانون گرایی را می توان مهمترین مشخصه اخلاق معلم منتظر دانست. معلم منتظر که اجرای قوانین الهی در جامعه موعود را در دل و جان می پروراند، نه از روی ترس، بلکه به واسطه راستی، امانتداری و پایبندی به ارزش ها خود را ملتزم به پذیرش قوانین دانسته و با لذت و آسانی به آن گردن می نهد. لازم به ذکر است مراد از قانون گرایی، تن دادن به قوانینی است که بر اساس شرع اسلام و مطابق با فطرت و شناخت معلمان ها و سیره های عقلایی باشد و یا لاقلاً مخالف با آنها نباشد البته در صورت مخالفت می توان تقیه کرد و اگر آن هم ممکن

نباشد. البته در صورت مخالفت می توان تقیه کرد و اگر آن هم ممکن نباشد چه بسا باید هجرت کرد که از اینها باید در جای دیگری گفت و گو کرد. منتظر در جهت ایجاد جامعه منتظر و آرمان ها و اهداف امام، تلاش می کند این تلاش ها بدون وجود یک جامعه قانونمند ممکن نیست. بدون وجود قوانین متقن و محکم و مقررات جامع و مانع امکان ایجاد یک جامعه برقرار و بر دوام ممکن و میسر نیست در روایات مهدوی، آنجا که به عملکرد مهم آن حضرت اشاره می کند بیشترین تاکید بر برقراری عدالت و قسط است. پیامبر اکرم در توصیف عمل کرده مهدی موعود می فرماید: زمین را از قسط و عدل پر می کند چنان که از ظلم و جور پر شده است. واضح است که عدالت عاملی برای استحکام نظم اجتماعی، رعایت هنجارهای دینی و جلوگیری از کج روی به شمار می آید و رعایت قانون از ملزومات تحقق جامعه ای است که ابتدای آن بر اساس عدل و دادگری است. (کارگر، ۱۳۸۷: ۹۹)

۳-۳- «حیطه بینشی» معلم منتظر

مشخصه های اختصاصی معلم منتظر اصولاً هر موضوع فرهنگی را می توان در سه سطح معرفت، احساس و رفتار مورد بررسی و واکاوی قرار داد. سطح اول که بینشی است، مجموعه منسجمی از شناخت ها و معرفت ها را در بر می گیرد که شالوده فعالیت های بشر در گستره اندیشه را تشکیل می دهد. نظام آموزشی ما برای تحقق سند تحول نیاز به ارایه الگوی بینشی دارد که در راس آنها معلم است که با ارتقای مهارت ها و توانمندی های خود در رسیدن به اهداف سند موثر است و راس دیگر ساختار آموزش و پرورش است که با فراهم کردن زمینه های دستیابی معلمان به اهداف خود شرایط را برای تحقق حیات طیبه فراهم می کند. (کارگر، پیشین، ص ۴۵)

۳-۴- «حیطه عاطفی» معلم منتظر

در سطح گرایشی یا مرحله عاطفی آموزه هایی مانند ارزش ها، اخلاق و حقوق، میان مقولاتی مانند خوب و بد، شایست و ناشایست و مطلوب و نامطلوب مرزبندی می شود. در سند تحول بنیادین شناخت زیبایی های جهان آفرینش به عنوان مظاهر جمال الهی، شناخت هنر اسلامی، تقویت روحیه احتراز از رسوم منحط و خرافی و شناخت تاریخ و فرهنگ و تمدن اسلام، ایران و جهان با تاکید بر فرهنگ معاصر مبتنی بر اندیشه ی مهدوی رسالت معلم است و باید هم خودش غامل به آن باشد و هم متری را به آن عامل کند. (کارگر، پیشین، ص ۴۵)

۳-۵- «حیطه رفتاری» معلم منتظر

در آخرین سطح نظام کنشی قرار دارد و از آموخته ها و اندوخته هایی تشکیل شده که هماهنگی رفتار آدمی با افعال دیگران را ممکن می سازد. در این قلمرو، گزاره های دولایه پیشینی بینش و گرایش امکان ظهور و بروز می یابد و آموزه های عملی و فنون رفتاری معلمان شکل گرفته و ترسیم می شود. با این وصف در هویت اخلاقی فرد منتظر، معرفت اول امام و مقام ولایت با احساس محبت و عشق به او به حضرت ولی عصر عجلین می شود و در رفتار او نمود می یابد. به دیگر سخن، شخصیت فرد منتظر در ابعاد گوناگون معرفت شناختی، عاطفی و احساسی، در رفتار فردی و اجتماعی او بازنمایی می شود. (بخش آبادی، پیشین: ۷۷)

۳-۶- قانونمداری معلم منتظر

امام مهدی در هنگام ظهور وقتی که یارانش را به شهرهای مختلف می فرستد آنها را سفارش به عدل و احسان می کند. حضرت مهدی اصحاب خود را به تمام شهرها می فرستد و آنان را به عدل و نیکی فرمان می دهد. امام صادق در ضمن حدیثی دیگر می فرماید: همانا قائم آل محمد زمانی که ظهور می کند... به خدا قسم حضرت عدالتش را بر آن ها و اندرون خانه های آنها وارد خواهد کرد، همانگونه که گرما و سرما داخل می شوند. همانطور که گذشت برقراری عدالت و قسط و احسان بدون قانون و قانون‌گرایی ممکن نیست. بلکه خود از مصادیق عدالت و یا زمینه ساز ایجاد عدالت است. معلمان جامعه منتظر که برای تحقق حکومت جهانی امام عصر به تشکیلات و سازماندهی محتاجند، بیش از هر چیزی باید نظم و انضباط را سرلوحه اقدامات خود قرار دهند، چرا که نظم‌پذیری شرط اصلی توانایی سازمانی است. خاصه آنکه آن سازمان بخواهد دنیا را به نظم و انضباط درآورد و انسجامی جهانی پی افکند. بدین لحاظ فرد منتظر باید از انضباطی متین، نظم‌منطقی و روحیه‌ای تشکیلاتی برخوردار باشد. (ضرغامی، ۱۳۹۸: ۳۳)

امام علی در ویژگی یاران امام مهدی چنین می گوید:

گویب آنان را می نگرم که زی و هیأتی یکسان، قد و قامتی برابر، در جمال و برازندگی همانند و هم لباسند مثل اینکه گمشده ای دارند که به دنبال آن می گردند....

چشمان حقیقت بین و نگاه دوراندیشانه امیرالمومنین در کلامی دیگر مهمترین ویژگی پس از تقوای الهی رابرای جامعه اسلامی را رعایت نظم در کارها معرفی می کند. امام علی که بارها نتایج زیانبار بی‌نظمی و تشتت فکری و علمی را در بین جامعه اسلامی دیده بود، در بستر شهادت و در آخرین پیامش، فرزندان خود و مسلمانان را به تقوای الهی و نظم در کارها فرا می خواند:

در عهدنامه مالک اشتر به عنوانی دستورالعملی راهگشا و نسخه های شفابخش برای همه شیعیان و موالیان حضرتش در درازنای تاریخ، رعایت نظم را این چنین مورد تاکید قرار می دهد: از جمله در مورد کارهایی که وقتشان نرسیده یا سستی در کارهایی که امکان عمل آن فراهم شده، یا لجاجت در اموری که مبهم است، یا سستی در کارها هنگامی که واضح و روشن است، بر حذر باش! و هر امری را در جای خویش و هر کاری را به موقع خود انجام بده. امام علی از جمله اهداف نزول کتاب الهی را ایجاد نظم در زندگی و انضباط در عمل می داند: امام مکرر به شیعیانش توصیه می کرد که در انضباط اداری بکوشند و نظم در امور را فراموش نکنند و آنچه را باید انجام دهند در زمان های مقرر سامان دهند و لحظه ها را با بی‌نظمی و به هم ریختگی تباه نسازند. باین وصف می توان دریافت که فرهنگ مهدوی به نظم و برنامه ریزی اهمیت فراوانی می دهد و از معلمان منتظر می‌خواهد که تمام کارهای خود را به نظم و قاعده انجام دهند و از بی‌برنامه‌گی بپرهیزند. بنابراین می توان به صراحت چنین گفت که " معلم منتظر همانا معلم منظم است (کی‌منش، ۱۴۰۰: ۳۸)

۴- ویژگیهای معلم منتظر

۴-۱- دارای مسئولیت اجتماعی قوی

مسئولیت اجتماعی عبارت از تعهدات و مسئولیت‌هایی است که معلمان در فرایند زندگی اجتماعی و تعامل با دیگران ناگزیر از رعایت آن می باشد. این مفهوم به صورت دقیق تر به معنای انجام وظایف فردی توسط آحاد افراد در جهت حفظ، مراقبت و کمک به جامعه ای است که در آن زندگی می کنند. مسئولیت اجتماعی به مثابه یک خرد جمعی است که می تواند یک جامعه

را چنان قدرتمند کند که معلمانش حتی در تنهایی هم بتوانند انرژی و گرمی جامعه را در کنار خود احساس کنند و نبودش هم می تواند یک جامعه را چنان از درون تهی سازد که هیچ شور و شعور و حرکتی را نتوان در آن بازجست. بعد اخلاقی مسئولیت اجتماعی فراتر از باید و نبایدهای قانونی است و ده ها مفهوم بالاسری، موازی و زیرمجموعه مانند توسعه پایدار، اقتصاد سبز، خیرخواهی و... نیز در مفاد نانوشته آن مندرج است. زیرا تنها استقرار فیزیکی در شهر مثبت مفهوم معلمی نیست، بلکه معلم باید در مدیریت شهری ایفاگر نقش و مسئولیت باشد. از دیگر شاخصه های جامعه منتظر، مسئولیت اجتماعی است. طبق آموزه های دینی معلم منتظر باید در مسائل اجتماعی، اعم از فرهنگ و اقتصاد و سیاست و بلایای طبیعی و حوادث غیر مترقبه احساس تکلیف کند و در حد توان و امکان خویش در رفع این مسائل بکوشد. چنان که طبق آموزه های دینی همه افراد جامعه نسبت به یکدیگر و نیز نسبت به دولت مردان و زمامداران جامعه و حتی محیط زیست و... دارای حق و مسئولیت اند. مسئولیت اجتماعی با معنای انتظار در آمیختگی بسیاری دارد چرا که اساساً فرد منتظر حالتی سازنده، فعال، پویا و تاثیر گذار دارد و دائماً در تلاش است تا زمینه های اجتماعی و فرهنگی را برای ظهور امام آماده کند. او نه تنها به لحاظ ویژگی های فردی خود را برای عصر ظهور تربیت می کند، بلکه کسب دانش و مهارت های اداری، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و تشکیلاتی را نیز برای ورود به عصر ظهور در دستور کار خود دارد؛ بنابراین جامعه مهدوی، جامعه پویا، آماده و دنبال گیر آرمان مهدوی است. (نادری قمی و کریمی نیا، ۱۳۹۹: ۵۲)

از آنجا که مفهوم معلمی در ذات خود با حرکت و روح جمعی در آمیخته است و معلم منتظر نیز در پی در انداختن حرکتی فراگیر است تا بتواند شرایط را برای تمهید مقدمات استقرار حکومت جهانی ولی عصر آماده سازی کند، بنابراین احساس مسئولیت اجتماعی جزء انفکاک ناپذیر شخصیت معلم منتظر و از ویژگی های اخلاقی برجسته اوست. چنانچه قبلاً گذشته انتظار سازنده و اصیل، فکر و روحیه معلمان را تنظیم می کند و او را بر اساس طرح و برنامه به حرکت وا می دارد. بنابراین انتظار صرفاً یک حالت روانی نیست بلکه احوال روحی جریان یافته ای است که به اقدام و عمل می انجامد. از این رو در ادبیات دینی آن را افضل اعمال و افضل حالات برشمرده اند. لذا احساس مسئولیت اجتماعی و مشارکت جویی در اقدامات اصلاحی و رشد و تعالی جامعه، در سیمای ترسیم شده از معلم منتظر کاملاً نمایان است. در حدیثی از امام باقر در بیان ویژگی یاران حضرت مهدی می خوانیم: توانمندان شما باید به ضعیفان تان کمک کنند و اغنیای شما به فقیران تان مهربانی کنند، هر کس باید برادر دینی خود را نصیحت کند، نصیحتی که به نفع برادرش باشد. در فرازی از کلام امام رضا در ارتباط با شیعیان امام زمان آمده است: دین شان ورع، عفت و صداقت، صلاح، اجتهاد، رد امانت به نیکوکار و بدکار، طول سجود، شب زنده داری، دوری از محرّمات، انتظار فرج با شکیبایی، معاشرت خوب، رفتار مناسب با دیگران، بذل نیکی، پرهیز از آزار دیگران، گشاده رویی، خیرخواهی و رحمت برای مومنان است. تکامل معلمان و جامعه، کوشش در اقامه قسط و عدل، و مبارزه با ظلم و بی عدالتی، از جمله نموده های انتظار مسئولانه اند. با این همه، منتظر مسئول می داند که عدالت فراگیر و جهانی، تنها در سایه دولت مهدوی پدید می آید. از این رو، آماده سازی زمینه های ورود به آن دوره را وظیفه خود می شمرد. (پیشین) در یک نگاه کلی به جامعه مهدوی قبل از ظهور امام عصر و جامعه مهدوی بعد از ظهور تقسیم می شود؛ اما مراد از جامعه مهدوی در پژوهش حاضر، جامعه قبل از ظهور است. بر همین اساس جامعه مهدوی یعنی جامعه ای که زمینه ساز ظهور بوده و با ایجاد مقدمات و اسباب و علل ظهور، شرایط و بستر را برای تحقق ظهور مهیا و همانار می سازد. تلاش و اقدام در جهت بسط اندیشه مهدودیت و هر آنچه او دوست دارد، در جهت اهداف و آرمان های امام تلاش کردن، زمینه های ظهور او با تربیت افرادی که یار او باشند. لذا خصایص معلمان منتظر حضرت مهدی عج، خود را در طرح حرکت امام قرار دادن و خود را وقف امام و احیای امر او کردن،

حمایت و اطاعت از نایب امام و... می باشد که در روایات، ویژگی‌های زیادی برای یاران آن حضرت شمرده شده که برخی مربوط به ویژگی‌ها و صفات ظاهری و جسمانی است و برخی دیگر مربوط به خصایل اخلاقی و روحی.

۴-۲- دارای خصایص روحی خاص

مهم‌ترین ویژگی یاران امام (علیه‌السلام) این است که آن‌ها مصداق کامل «اولیاء الله» (دوستان خدا) هستند. در قرآن کریم می‌فرماید:

«أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ؛^۱ آگاه باشید که بر دوستان خدا بیمی نیست و غمگین نمی‌شوند.» این که کسی از هیچ چیز ترسی به دل راه^۲ ندهد و اندوهگین نشود تنها زمانی امکان‌پذیر است که جز خدا نبیند و جز به او نیندیشد. این اوج کمال آدمی و بالاترین مرتبه‌ای است که یک معلم می‌تواند بدان دست یابد. امام صادق (علیه‌السلام) می‌فرماید: «خوشا به حال شیعیان قائم که در زمان غیبتش منتظر ظهور او و فرمان‌بردارش هستند، آنان اولیای خدا هستند، همان‌ها که نه ترس آن‌ها را فرا می‌گیرد و نه اندوهگین می‌شوند.»^۳

یاران قائم هم‌چنان که در بالاترین درجه تقوا و پرهیزکاری قرار دارند، از نظر کمال علمی نیز در بالاترین درجه قرار گرفته و از جام حکمت الهی و معرفت دینی، چنان که باید، سیراب شده‌اند. حضرت علی (علیه‌السلام) در این باره می‌فرماید: «...پس گروهی در آن فتنه‌ها صیقلی می‌شوند، مانند صیقل دادن آهنگر شمشیر را، دیده‌های آن‌ها به نور قرآن جلا داده و تفسیر در گوش‌هایشان جا گرفته‌شود. در شب، جام حکمت را به آن‌ها بنوشانند بعد از این که در بامداد هم نوشیده باشند.»^۴

خلاصه این که یاران قائم در چنان مرتبه‌ای از زهد و تقوا و علم و معرفت قرار دارند که همه کائنات در برابر آن‌ها سر تسلیم فرود می‌آورند و زمین و آسمان به وجود آن‌ها افتخار می‌کند. امام باقر (علیه‌السلام) می‌فرماید: «گویی که یاران قائم را می‌بینم که شرق و غرب (جهان را) در نور دیده‌اند. همه چیز در برابر آن‌ها سر تسلیم فرود می‌آورد حتی درندگان زمین و آسمان به دنبال خشنود ساختن آن‌ها هستند. قطعه‌ای از زمین به قطعه دیگر مباحث کرده و می‌گوید: امروز مردی از یاران قائم از من گذر کرده است.»

۴-۳- دارای ویژگی‌های جسمانی استوار

یاران مهدی (علیه‌السلام) از نظر صفات جسمی و نیروی بدنی سرآمد روزگار بوده و کسی را یارای مقابله با آن‌ها نیست. امام صادق (علیه‌السلام) در وصف توان بدنی یاران قائم می‌فرماید: «حضرت لوط (علیه‌السلام) که می‌فرمود: «ای کاش در برابر شما قدرتی می‌داشتم یا می‌توانستم به تکیه‌گاهی استوار پناه ببرم.»» (ابن ابی‌الحدید، پیشین خطبه ۱۵۰، ۱۲۶/۹) در آرزوی نیرو و توان قائم (عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف) و به یاد قدرت و استواری یاران او بود، زیرا به هر کدام از آن‌ها قدرت چهل مرد داده شده و قلب آن‌ها محکم‌تر از پاره‌های آهن است. اگر به کوه‌هایی از آهن برخورد کنند آن‌ها را از جا بر می‌کنند و شمشیرهای

^۱ - یونس/سوره ۱۰، آیه ۶۲

^۲ - ابن ابی‌الحدید، خطبه ۱۵۰، ۲۵/۹

^۳ - صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه، کمال الدین و تمام النعمة، جلد ۲، ص ۳۷۴

^۴ - مجلسی، پیشین، ج ۵۲، ص ۳۸۲

آنان از حرکت باز نمی‌ایستند، مگر زمانی که خداوند (عزوجل)، خشنود شود.» بنابر این اینها مسئولیت اجتماعی دارند هم به لحاظ روحی هم به لحاظ اجتماعی. (مجلسی، پیشین، ج ۵۲ ص ۳۲۷)

۵- کارکردهای باور به مهدویت

معنای «کارکرد» را می‌توان بعنوان یکی از اهداف باور مهدوی تعریف و تبیین کرد. در واقع معنای «کارکرد» مسبوق به معنای هدف است و از این رو بدون نظریه هدف زندگی نمی‌توان درباره کارکرد زندگی سخن گفت. (عظیمی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۷۶) لذا اولین کارکرد مهدویت در معلمان منتظر «پارسایی و اخلاق مداری» است. «اخلاق» در همه زمانها به عنوان نمود دینداری و معلمانیت در هر دینی، مرام و مسلکی موورد توجه بوده و هر کسی که در زندگی دنبال حقیقت است به این ندای عقل و وجدان خود پاسخ داده و اخلاق را بعد جدایی ناپذیر زندگی میداند. قداما اخلاق را به عنوان عقل عملی می‌شناختند. امروزه نیز فیلسوفان بزرگ افکار خود را معطوف به این حوزه نموده و در مورد آن نظریاتی را بیان می‌نمایند. که این امر نشانگر اهمیت اخلاق در بین معلمانها از زمانهای قدیم تا به امروز بوده است. ولی اسلام اخلاق را آنقدر مهم می‌داند که پیامبر اکرم به عنوان رسول و پیغام آور این دین می‌فرماید:

من برای تمام کردن اخلاق در بین مردم مبعوث گردید. (مجلسی، پیشین ج ۶۸، ص ۳۸۲) معلمان منتظر نیز با تاسی از آقای خود این سجایای اخلاقی را در خود، پروراند و زمینه را برای ظهور آن حضرت آماده می‌کنند چنانکه حضرت امام جعفر صادق در حدیثی می‌فرماید: هر کس می‌خواهد در شمار معلمان منتظر واقعی باشد باید پارسایی و اخلاق پیشه کند همچنین پیامبر اکرم می‌فرماید: کامل‌ترین مؤمنین در ایمان نیکو خلق تریشان است. (مجلسی، پیشین، ج ۵۲، ص ۱۴) این پرورش اخلاقی در معلمان منتظر به انتها درجه خود خواهد رسید چنانکه جور و ظلم نیز تا ظهور حضرت مهدی به نهایت خود خواهد رسید. شهید مطهری روایتی از شیخ صدوق می‌آورد، مبنی بر اینکه منظور از فراگیر شدن ظلم، آن است که هر یک از شقی و سعید، گروه حق و باطل، به نهایت کار خود می‌رسد (مطهری، پیشین، ۶۶) این گونه است که هر روز اخلاق در وجود معلمان منتظر متبلورتر می‌شود تا اینکه معنای زندگی در نظرشان پر معنی گردد. امام صادق در این باره می‌فرماید: هرکس می‌خواهد در شمار معلمان منتظر حقیقی باشد باید پارسایی پیشه کند و متخلق به مکارم اخلاق باشد. (مجلسی، پیشین، ج ۵۲، ص ۴۲) لذا نقش باور به مهدویت در ایجاد بعد انگیزشی فضایل نیز بسیار اساسی است. از طرفی به دلیل تشخیص نوع تمایلات فرد از متعلق باور به مهدویت و به دلیل تعلق ایمان به خدای اخلاقی، گرایش‌های فرد مؤمن نیز به سمت فضایل اخلاقی خواهد بود. از طرف دیگر، باور به مهدویت موجب تقدس یافتن فضایل اخلاقی می‌گردد، در نتیجه، تمایل فرد برای تحقق بعد انگیزشی فضایل مضاعف می‌شود. معلمان در جهان آفرینش، محور همه تلاش هاست، در حالی که کمتر به سعادت و کمال وی توجه می‌شود. رشد معلمان به سوی مراتب بالاتر سبب تکامل و پیشرفت و افزایش سطح رفاه و آرامش وی خواهد شد. در رشته تعلیم و تربیت، این موضوع به تفصیل بررسی می‌شود تا روش‌ها و ابزارهای حرکت معلمان به سوی قله‌های پیشرفت و ایفای نقش خلیفه‌اللهی وی به تمام معنا مشخص شود. تعلیم و تربیت معلمان، رشته‌ای جداافتاده از دیگر معارف بشری نیست، بلکه «فلسفه تعلیم و تربیت رشته‌ای است که در آن، اساس تعلیم و تربیت، رابطه تعلیم و تربیت با دیگر رشته‌های معرفت معلمانی، روش‌های تربیتی و نحوه برخورد با مسائل و مشکلات تربیتی...بحث می‌شود.» (شریعت مداری، ۱۳۸۹: ۷۶) در این چارچوب، مسیر صحیح حرکت معلمان و جامعه معلمانی به صورت علمی و عملی ترسیم می‌شود و زمینه شکوفایی هر چه بیشتر توانایی‌ها و استعدادهای وی فراهم می‌آید.

صاحب نظران تعریف های گوناگونی برای تعلیم و تربیت بیان کرده اند که به برخی از آن ها اشاره می کنیم. برای نمونه، جان دیویی، فیلسوف بزرگ تعلیم و تربیت معاصر معتقد است: «تعلیم و تربیت عبارت است از دوباره ساختن یا دوباره سازمان دادن تجربه به منظور این که معنای تجربه گسترش پیدا کند و فرد را برای هدایت و کنترل تجربیات بعدی بهتر، قادر سازد». (جان دیویی، ۱۳۹۹: ۸۹) پرفسور برودی نیز با تأکید بر کنترل یادگیری در جریان تعلیم و تربیت معتقد است که «تعلیم و تربیت عبارت است از کنترل یادگیری که جنبه ایده آلی دارد و مربی می خواهد آن چه را که فرد باید بیاموزد، در وی رشد دهد. بنابراین، آن دسته از یادگیری ها که تحت کنترل قرار دارند، مورد بحث تربیتی است». کونور، یکی دیگر از صاحب نظران تعلیم و تربیت با تأکید بر شناخت اجزای تعلیم و تربیت معتقد است که «تعلیم و تربیت از این امور تشکیل شده است: الف) یک دسته تکنیک یا روش در انتقال معلومات، مهارت ها و گرایش ها؛ ب) یک دسته تئوری ها که اجرای تکنیک ها را تأیید می کند؛ ج) یک دسته از ارزش ها یا آرمان هایی که در انتقال معلومات، مهارت ها و گرایش ها منعکس شده اند.»^۵ البته دونالد باتلر معتقد است که افراد فرهیخته جامعه باید نقش مؤثرتری در فرآیند تعلیم و تربیت ایفا کنند: «تعلیم و تربیت، فعالیت یا کوششی است که در آن، افراد مسن تر اجتماع معلمانی یا آن هایی که بیشتر رشد کرده اند، با افراد کم رشدتر برخورد می کنند تا رشد بیشتری را در آن ها به وجود آورند و از این راه به پیشرفت زندگی معلمانی کمک کنند».^۶ با توجه به نقش مهم دین و مذهب در تربیت معلمان، تعریف هایی نیز با تأکید بر نقش آن در تعلیم و تربیت ارائه شده است. برای مثال، دکتر علی شریعتمداری که از پیش کسوتان حوزه تعلیم و تربیت اسلامی به شمار می رود، معتقد است: «تعلیم و تربیت عبارت است از مفاهیم، نظریه ها و قواعد نسبتاً کلی که مبتنی بر تعالیم دینی و تحقیقات روان شناسی، جامعه شناسی، فرهنگی و نظریات مربیان بزرگ و دانشمندان تعلیم و تربیت است.» در این تعریف، به همه عوامل و عناصر مهم و اثرگذار توجه شده است. (شریعت مداری، پیشین، ص ۱۱)

۵-۱- عبادت و خداپرستی و مبارزه با شرک

جامعه معتقد به مهدویت، از سویی باورمند به امام و رهبری است که چهره از نماز و عبادت چون جد بزرگ وارث، سجده های طولانی و اشکهای فراوان دارد رنگ پریده و در مقابل خدا چون عقابی است که خود را به بالهای خود فروتن نموده و متواضع است و برای اینکه چنین اسوه ای دارد که میدانند جلیس مناجات و اشک است، تلاش می کند خود را به صفات امام نزدیک کند و او را پیروی کند. از سوی دیگر برای رسیدن به صالح که لازمه وراثت زمین، شایستگی ها و صالح بودن است. منتظر با عبادت و بندگی عجیب است. چنانکه برای پیروزی بر سختیها و امتحانهای دوران غیبت، اضطراب به عبادت و بندگی بیشتر میگردد. بنابراین نتیجه ای نجات، منتظرانیاں مستمرا در احکام دیانت می کوشند. (مصباح یزدی، ۱۳۸۷: ۸۸)

۵-۲- خودسازی، شجاعت و دلاوری

تأثیر دیگر مهدویت بر فرد و جامعه، خودسازی است چرا که با توجه به آیات و روایات، شیعه خود را در محضر امام می بیند. نامه اعمال خود را در عرضه به امام می بیند. رفتار خود را تأثیر گذار در غم و اندوه و حتی محرومیت از دیدار و ظهور میدانند با این نگاه فرد میکوشد به گونه ای رضایت آن امام که تبلور رضایت الهی است را به دست آورد. از سویی دیگر می کوشد مصداق

5- O'Conor.2020:5

6 - Butler.1975:10

روایاتی گردد که وظایفی چون تقوی و ورع را ب رای او به عنوان منتظر بیان نموده اند نظیر: امام صادق فرمود: هر کس مشتاق است که از یاران قائم ما باشد، باید منتظر ظهور او باشد و پرهیزکاری پیشه سازد و در حالی که منتظر است؛ دارای اخلاق نیک و باشد...؛ مهدی یاوران نیک آگاهند که دشمنان آنها ظهور منجی را نمی پسندند و همه تلاش خود را برای شکست آن به کار خواهند گرفت. بنابراین، باید برای مقابله با هر گونه توطئه، حمله، سرزنش و تهدید آماده باشند که در صورت داشتن ملکه شجاعت در یآوری آخرین حجت خداوند بر اهل زمین، اهداف دشمنان نقش بر آب خواهد شد. (طائبی، ۱۳۹۸: ۴۵)

۵-۳- آمادگی و امید

انتظار به معنای آماده باش است. آماده باش کامل فکری و اخلاقی، مادی و معنوی، برای مکارم اخلاق و بستر سازی ظهور که معلمانتاز این صحنه ها هستند. در تاریخ شیعه، یاوران حضرت مهدی (عج) دو نقش تاریخی داشته است:

اول: انتظار به معنای امید؛ شیعه دوران پر ستم و دشواری را پشت سر گذاشته است. حتی مجالس حسینی را نیز پنهانی برگزار می کردند و همواره نگران آزار و اذیت حاکمان بودند. اگر امید گشایش وجود نداشت، طایفه ما در اثر فشار سنگینی که بر او وارد می شد، از بین می رفت؛ چرا که انسان هنگام ناامیدی از پا در می آید و تسلیم می شود و بسیاری از مردم سقوط کرده اند و از پا در آمده اند. اندیشه مهدویت همواره به مردم می گفت: روز نجات و رهایی وجود دارد، حتی اگر از عمر جهان یک روز بیشتر نمانده باشد. این نگرش در ما امید به وجود آورد و در اثر آن - به رغم وجود ستم های فراوان - از پا در نیامدیم. دوم: انتظار به معنای آمادگی؛ اگر شما بگویید ساعت دو منتظر تو هستیم تا به سفر برویم، سپس ساعت دو بیایید و ببینید من هنوز در رختخواب هستم و می خواهم به حمام بروم و لباس بپوشم و... در این صورت روشن می شود که من منتظر شما نبوده ام. انتظار به این است که آماده باشم و همه کارهای مزبور را انجام داده و منتظر ایستاده باشم تا به مجرد آن که آمدید سفر را آغاز کنیم. (پایدار، ۱۳۹۹: ۸۸)

۵-۴- رازداری و شرح صدر

بدون رازداری هیچ کاری قرین توفیق نخواهد بود و این موضوع در زمینه مهدویت و زمینه سازی اهمیتی مضاعف می یابد؛ چه زمینه سازی ظهور منجی در سطح بین المللی باعث تهدید استعمار نوین و کهن و استبداد داخلی است. نباید تصور شود که این دو گروه غاصب و خون ریز به راحتی از قدرت و ثروت خود چشم پوشی می کنند. به همین دلیل، حفاظت اطلاعات در این زمان ارزش بالایی دارد تا برنامه ها و اهداف زمینه سازان و منجی محفوظ بماند و پیروزی جبهه حق سرعت بگیرد. (کریمی، ۱۳۸۷: ۷۳)

۵-۵- جدیت، پشت کار و ثبات قدم

دشمنان منجی و زمینه سازی در سراسر گیتی بساط قدرت و ثروت گسترده اند و امکاناتی گسترده و نوین و نیروی فراوانی دارند. آیا پیروزی منجی در برابر مخالفان و معاندان در یک شب یا یک هفته صورت خواهد گرفت و پس از آن، حاکمیت حجت خدا، ایمان، رفاه و برابری آغاز خواهد شد؟ آیا جباران و مستکبران عالم به راحتی از تاج و تخت خود دست می کشند و مطیع منجی آخرالزمان خواهند بود؟ حاشا و کلاً که پیروزی منجی جز با ایثار و فداکاری، جدیت و ایستادگی و ثبات قدم مهدی

یاوران تا زمان پیروزی منجی و تسلیم یا نابودی ظالمان و جباران محقق نمی شود. (جمعی از نویسندگان آموزش و پرورش، ص ۲۱۱)

۵-۶- ایجاد روحیه ی امیدواری به آینده ای روشن

معلمان ها، منتظر تحقق ارزش ها هستند، ولی به طور فردی و به طور نوعی، آن ها را نمی بینند، یعنی، نوع معلمان متعارف، در تحقق این ها در زندگی جمعی، شکست خورده است. حال آیا باید معلمان، دچار یاس شود و خود را ببازد؟ انتظار مهدی موعود، عجل الله تعالی فرجه، پیام امید است و به بشر سرخورده، امید می بخشد و می گوید، روزی، یک مرد الهی، آن چه را آرزوی تو است، یقینا، برآورده خواهد کرد.

یکی از ویژگی های نسل منتظر، امیدواری و نگرش مثبت به آینده ی جهان است. اگر ما خودمان را در این شرایط ببینیم و تصور کنیم که منتظر دادگستر و عدل گستر جهان هستیم، برای برپایی آن اهداف تلاش خواهیم کرد. اگر امید نباشد، معلمان، دچار افسردگی خواهد شد. اگر باور داشته باشیم جهان آینده، به دست نا اهلان اداره خواهد شد، احساس ناامیدی و خطر خواهیم کرد. بنابراین، اعتقاد به مصلح جهانی، از نظر روانی هم برای جامعه ی بشری، ارزش عظیم و فراوان دارد؛ زیرا، اگر ناامیدی و یاس، در فردی زنده شود، سعادت و خوش بختی آن فرد، در معرض سقوط حتمی قرار خواهد گرفت. مفهوم امیدواری، دارای دو بعد «ذهنی» و «عینی» است. منظور از امیدواری در بعد ذهنی، مجموعه تفکرات، تمایلات، انگیزه ها، عادات، خوی های مثبت است که شخصی امیدوار، در حیطه ی ذهن خود از آن برخوردار است. منظور از امیدواری در بعد عینی، مجموعه اعمال، رفتارها، کنش ها، واکنش هایی است که شخص امیدوار، به نحو مثبت و جهت دار و فعال، در مواقع گوناگون، از خود نشان می دهد. (کریمی، ۱۳۹۹ ص ۵۳)

۵-۷- بصیرت و آگاهی عمومی

یکی دیگر از آثار انتظار را می توان بصیرت و آگاهی عمومی بر شمرد، همانگونه که انتظار موجب بصیرت فردی است باعث بصیرت عمومی نیز خواهد بود زیرا از جمله ویژگی های یاران امام مهدی (ع) و منتظرین آن حضرت بالا بردن سطح معرفت و شناخت نسبت به اجزاء مختلف دین در حوزه های گوناگون اعتقادی و سیاسی و اجتماعی و فرهنگی و... است. یعنی فردی می تواند مدعی پیروی از امام (ع) را داشته باشد و در مسیر ایشان حرکت نماید و از منتظرین به حساب آید که از درجه بالای بصیرت و آگاهی بر خوردار باشد. این امر وقتی عمومی شد بی شک فراگیری آن در میان معتقدین به امام مهدی (ع) و منتظرین ایشان موجب بالا رفتن سطح آگاهی و معرفت عمومی می شود و زمینه را برای ظهور آسان خواهد نمود. اما نکته ای که نباید از آن غفلت نمود این است، که این یاران به تدریج در جامعه قبل از ظهور یعنی جامعه منتظر تربیت شده اند و خود از منتظرین محسوب می شوند. پس جامعه منتظر از چنان ظرفیتی برخوردار است که توانسته چنین افرادی را پرورش دهد و آنها را تربیت نماید. بنابراین جامعه منتظر، جامعه آگاه و بصیر خواهد بود. (اکبرنژاد، ۱۳۸۶: ۲۳)

۵-۸- استقامت و اقتدار اجتماعی

یکی دیگر از آثار اعتقاد به ظهور امام مهدی (ع) و در انتظار آن حضرت به سر بردن، ایجاد روح استقامت و پایداری در مقابل سختی ها و نابسامانی ها و به دنبال آن تحقق اقتدار اجتماعی است. زیرا جامعه ای که معیارها و موازین دینی را در دستور کار

خود قرار داده باشد و با ضوابط ایده انتظار به تربیت افراد پرداخته باشد قهرا با اقتداء به دستورات دینی و اولیای دین از اقتدار خاصی برخوردار خواهد بود. یاران ویژه امام مهدی (ع) که در چنین فضایی تربیت یافته اند از اقتدار و قوت قلبی بسیار بالا برخوردارند و از این جهت ممتازند. امیرالمؤمنین (ع) در ارتباط با توصیف یاران امام مهدی (ع) فرمود: "اصحاب مهدی (ع) مانند شیرهایی هستند که از جنگل بیرون آمده‌اند، قلب‌های آنها تکه‌های آهن است، اگر بخواهند کوهی را از جا در آورند از جا در خواهند آورد. روش و لباس یکسانی دارند، مثل این که همه از یک پدر هستند. (جوادی آملی، پیشین: ۸۹)

۵-۹- گسترش معنویت در جامعه

یکی دیگر از آثار اعتقاد به امام مهدی (ع) و ظهور ایشان، فراگیری و گسترش معنویت در جامعه است؛ زیرا گسترش باورمندی به ظهور و فراگیری ایده انتظار موجب می‌گردد تا باورمندان به این اعتقاد در صدد خودسازی و تهذیب نفس بر آیند، این امر باعث می‌شود تا افراد از پوسته و لایه‌های روئین این اعتقاد گذر کرده و به عمق و مغز آن برسند و به آن بیاندیشند و زندگی خود را برطبق آن سامان دهند و از این راه به ایجاد و فراهم آمدن زمینه‌های گسترش معنویت و تقویت آن در جامعه کمک می‌کنند؛ زیرا مردمی که با یاد امام (ع) زندگی خود را سر و سامان می‌دهند و در انتظار ظهور مبارک وی روز و شب می‌گذرانند سعی بر کسب رضایت ایشان خواهند داشت و بر طبق معیارهای مورد قبول وی حرکت می‌کنند. (طباطبایی، پیشین: ۱۵۹)

۵-۱۰- گسترش امر به معروف و نهی از منکر

یکی از واجبات دینی که در قرآن کریم و روایات اسلامی بر آن تأکید بسیاری شده، امر به معروف و نهی از منکر است. هرچه معرفت دینی افراد بالاتر بوده باشد مسئولیت‌پذیری شان نسبت به امور دینی و انجام دستورات الهی نیز بیشتر خواهد بود بر این اساس با عنایت به اینکه فرض بر این است جامعه منتظر نسبت به اجزاء مختلف دین از شناخت خوبی برخوردار است و در ارتباط با اجرای دین در جامعه احساس مسئولیت بیشتری می‌کند در نتیجه برای اجرایی شدن فریضه امر به معروف و نهی از منکر تلاش مضاعفی از خود نشان می‌دهد (صدر، ۱۳۸۴: ۱۰۱).

۵-۱۱- غایت مند سازی خلقت

در تربیت، بر این نکته تأکید می‌شود که زندگی بی هدف، قطعا، به پوچی و به بحران هویت می‌انجامد. برای جلوگیری از شیوع این روحیه، خصوصا در جهان صنعتی که مشکلات فراوانی را پیش روی معلمان ها قرار می‌دهد، باید به کانونی برای حرکت و تلاش، توجه کرد. اندیشه‌ی مهدویت، می‌تواند به معلمان بیاموزد که جهت رسیدن به «جامعه‌ی آرمانی به محوریت امام مهدی (عج)»، هماناره باید به این کانون فکر کرد و فعالیت‌های خود را بدان سو معطوف ساخت. طبیعی است که این فعالیت، معلمان، را از پوچی می‌رهاند و به سوی زندگی مالا مال از حرکت و نشاط سوق می‌دهد. از دیدگاه چنین معلمانی، عدالت، نه تنها در قیامت و جهان واپسین، بلکه در همین دنیا هم جاری خواهد شد. بدین ترتیب، معلمان، خود را در سرنوشت جهان، مؤثر می‌بیند و بنابراین می‌کوشد به دست خود بهترین جهان را بسازد. ادیان، هماناره، عنصری دارند که در دین شناسی به آن «اسکاتولوژی (غایت شناختی)» می‌گویند. ادیان، بلکه همه‌ی مکاتب، هماناره، غایتی را برای بشر ترسیم می‌کنند. غایت شناختی، جزء عناصر اساسی ادیان است. از دیدگاه جامعه‌شناختی، ادیان،

برای استحکام بخشیدن به اخلاق، نیاز به پشتوانه ای در انتها و آن سوی این زندگی دارند. به بیان دیگر، این جهان، زمان مند است و روزگاری به پایان خواهد رسید، پس برای بررسی اعمال و داوری درباره ی آن ها، باید دنیای دیگری باشد. دقیقاً، در این وضع است که نیک و شر معنا می دهد. بنابراین، اخلاق، در چنین شرایطی معنا می دهد و ارزش های اخلاقی به کمک چنین غایت شناختی، تحکیم می شوند. (سلیمان بن اشعث سجستانی (ابی داود)، پیشین: ۱۴۵)

۵-۱۲- ظلم ستیزی و قیام های استکبارستیزی با محوریت اندیشه ی مهدویت

برخی از جنبش هایی که با محوریت موعود گرایی به نحو عام، در جهان صورت پذیرفته است، عبارت است از جنبش های هزاره گرا در کنگوی بلژیک و فرانسه، ولتای علیا، سیرالئون، تانگانیکا، فیلیپین، اندونزی، ویتنام، هایتی، برزیل، آرژانتین، پرو، جامائیکا... به اعتقاد شیعیان و اغلب دانشمندان و علمای اهل سنت و نیز واقعیت تاریخی، پس از رحلت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و به ویژه پس از شهادت مولای متقیان امیر مؤمنان علیه السلام، اسلام، از مسیر اصلی و مستقیم خود خارج شد و تعصبات نژادی و اشرافیت، دربار خلفا را فرا گرفت و روز به روز جامعه از شعائر اسلامی فاصله گرفت و عدالت اجتماعی رخت برپست و تفاخرات قومی و مذهبی و به دنبال آن تبعیض های اجتماعی، سراسر جامعه ی اسلامی را فراگرفت. رهایی از ظلم و جور حکام ستمگر به ظاهر مسلمان و بازگشت به دوران معنوی و بی آرایش و مساوات اسلامی صدر اسلام، آرمان همه ی دردمندان مسلمان از عالم و عامی بود، اما واقعیت آن بود که پیامبر صلی الله علیه و آله رحلت کرده بود و جامعه ی اسلامی به دلیل سال ها و قرن ها دوری از زمان رسول اکرم صلی الله علیه و آله احیای آن دوران محال می نمود، ولی خاطره ی دوران کوتاه و طلایی صدر اسلام، آرمان اجتماعی همه ی مصلحان و رهبران نهضت های سیاسی - اجتماعی در جهان اسلام بوده است. در این میان، شیعیان، به دلیل اعتقاد به ظهور امام دوازدهم، حضرت مهدی (عج) که از نسل پاک پیامبر صلی الله علیه و آله و منجی دین و آیین او است، این آرمان را نه یک رؤیا، بل واقعیت می دانند و دوران سیاه ظلم و شقاوت ستمگران را ناپایدار و زود گذر می پندارند و با امید به ظهور آن امام همام و پیروزی وی بر ظالمان، در انتظار گرفتن انتقام مظلومیت خود و همنوعان خویش، آرزوی «فرج» می کنند و آلام خود را تسکین می دهند. (شفیعی سروستانی، ۱۳۹۹: ۸۲)

۶- نقش سازنده انتظار در اخلاق معلمان منتظر

اعتقاد به ظهور حضرت مهدی از جمله اعتقادات زمینه ساز برای اخلاقی کردن فرد و جامعه معلمان منتظر به شمار می آید. انتظار منجی در زمان غیبت، معلمان منتظر را به سمت تعالی اخلاقی و کمال معلمی سوق می دهد و در اصلاح فرد و جامعه نقشی سازنده ایفا می کند. در بررسی نقش سازنده انتظار سه محور قابل توجه است:

۶-۱- تلاش برای دستیابی به صفات یاران حضرت

کسی که در انتظار ظهور حضرت مهدی است و به معنای واقعی کلمه، انتظار آن حضرت را می کشد و برای ظهور ایشان لحظه شماری می کند، بی گمان برای ایفای نقش در زمان ظهور، تلاشی بی وقفه خواهد داشت. از این رو در جنبه اخلاقی، با امیدی وافر و با همتی والا به سمت دستیابی به صفات یاران آن حضرت حرکت می کند. معلمان منتظر ی که در دعاها و مناجات های خود هماناره از خداوند می خواهند در زمره یاران حضرت مهدی قرار گیرند، برای برآورده شدن این آرزو، تلاش خواهند کرد. (علی شریعتی، ۱۳۵۶: ۱۱) بر اساس روایات، یکی از دعاها ی همیشگی معلمان منتظر در مناجات ها و زیارت های

خود، دعا برای توفیق همراهی با حضرت است که با تعبیر گوناگونی وارد شده است: «اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنْ أَنْصَارِهِ وَأَعْوَانِهِ وَالذَّابِّينَ عَنْهُ وَالْمُسَارِعِينَ إِلَيْهِ فِي قَضَاءِ حَوَائِجِهِ وَالْمُمْتَثِلِينَ لِأُؤَامِرِهِ وَنَوَاهِيهِ وَالْمُحَامِلِينَ عَنْهُ وَالسَّابِقِينَ إِلَى إِرَادَتِهِ وَالْمُسْتَشْهِدِينَ بَيْنَ يَدَيْهِ...»؛

خداوند، مرا از یاوران و هواداران و مدافعان حضرت مهدی و از شتابندگان در انجام خواسته‌های او و اطاعت کنندگان از اوامر و نواهی او قرار بده و من را از حامیان از او و پیشی‌گیرندگان به سوی خواسته‌های او و شهیدان در حضور او مقرر فرما! بی‌گمان کسی که بخواهد از یاوران امام عصر قرار گیرد و در زمره همراهان ایشان به دفاع از آن حضرت بپردازد و مطیع امر و نهی ایشان شود، باید ویژگی‌های درخور توجهی در خود ایجاد کند که در یک جمله، دوری از همه رذایل و دست‌یابی به همه فضایل از اوصاف چنین فردی خواهد بود:

من سرّه ان یكون من اصحاب القائم، فلینتظر ولیعمل بالورع و محاسن الاخلاق و هو منتظر؛ (نعمانی، پیشین، ص ۲۰۰)
هر کس دوست دارد از یاران حضرت قائم باشد، باید منتظر باشد و در حالی که منتظر است با ورع و پرهیزکاری عمل کند و بر اساس محاسن اخلاقی رفتار کند.

معلم منتظر، از یک طرف موظف است هر روز و شب برای همراهی با حضرت و قرار گرفتن در زمره یاران ایشان دعا کند و از سوی دیگر، برای استجاب این دعا باید هماناره در کسب صفات نیکوی اخلاقی بکوشد؛ چرا که یاوران حضرت در روایات، معلم‌هایی وارسته و دین‌دار معرفی شده‌اند که استقامت و پایداری آنان در راه دین، وصف‌ناشدنی است و به تعبیر نبی اکرم استقامت آنان در دین‌داری، شدیدتر از استقامت معلمی است که آتشی سوزان در کف دست دارد. از این‌روست که انتظار در معنای مثبت و واقعی خود، از بهترین عوامل برای سیر معلمان منتظر به سمت کمالات اخلاقی به شمار می‌رود.

۶-۲- آمادگی برای ظهور ناگهانی

معلم منتظر ظهور حضرت مهدی هماناره در انتظار امری دفعی هستند؛ امری که به دلیل نامعلوم بودن زمانش، همیشه خود را در آستانه آن می‌بینند. از این‌رو ناگهانی بودن امر ظهور، معلمان منتظر را به سمت محاسن اخلاقی سوق می‌دهد و از رذایل باز می‌دارد.

امام مهدی شیعیان را به ناگهانی بودن امر فرج هشدار می‌دهد و از آنان می‌خواهد که در حالت غفلت نباشند و خود را با محاسن اخلاقی و رفتارهای معنوی به حضرت نزدیک سازند و با دوری از رذایل و امور ناپسند، زمینه دوری خود از ایشان را فراهم نسازند تا مبادا به طور ناگهانی با ظهور مواجه شوند و گرفتار خشم و کيفر حضرت گردند:

«فَلْيَعْمَلْ كُلُّ امْرِئٍ مِنْكُمْ بِمَا يَقْرُبُ بِهِ مِنْ مَحَبَّتِنَا وَيَتَجَنَّبُ مَا يُدْنِيهِ مِنْ كِرَاهَتِنَا وَ سَخَطِنَا، فَإِنَّ أَمْرَنَا بَغْتَةً فُجَاءَةٌ حِينَ لَا تَنْفَعُهُ تَوْبَةٌ وَلَا يُنْجِيهِ مِنْ عِقَابِنَا نَدْمٌ عَلَى حَوْبَةٍ»؛ (طبرسی، پیشین، ج ۲، ص ۴۹)

پس هر کدام از شما باید هر آن‌چه را که موجب دوستی ما می‌شود انجام دهد و از هر آن‌چه موجب ناخشنودی و خشم ما می‌شود، دوری گزیند؛ چرا که امر ظهور ما یک‌باره و ناگهانی خواهد بود و در آن زمان، توبه برای کسی سودی ندارد و پشیمانی از گناهان، کسی را از کيفر ما نجات نمی‌دهد.

این حقیقت توسط امامان معصوم در تفسیر برخی از آیات قرآن کریم نیز آمده است:

«يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ أَمْنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَضِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ»؛ (انعام: ۱۵۸) روزی که برخی از نشانه‌های خدا آشکار شود، ایمان کسی که پیش از آن ایمان نیاورده است یا همراه ایمان خود،

کار نیکی انجام نداده است، برای او سودی نخواهد داشت. بگو شما منتظر باشید و ما نیز منتظر خواهیم بود. نشانه‌هایی که خداوند در این آیه وعده آمدنشان را داده، در روایاتی متعدد به ظهور حضرت مهدی تفسیر شده است. (بحرانی، پیشین، ج ۲، ص ۵۰۱)

این نقش انتظار ظهور را می‌توان با انتظار مرگ یا امر قیامت مقایسه کرد که فردی که هر لحظه به یاد مرگ و قیامت است و توجه به آن را در زندگی خود زنده کرده، برای کوچ کردن از دنیا آمادگی دائمی پیدا می‌کند و هر امر ناپسند را کنار می‌نهد و از انجام امور پسندیده کوتاهی نمی‌ورزد. بر اساس همین همانندی امر ظهور با امر قیامت است که در روایات - از جمله در روایت پیشین - تأکید می‌شود که همان‌گونه که با رسیدن مرگ یا قیامت راه پشیمانی و توبه مسدود می‌شود، با رسیدن امر ظهور، کسانی که خود را آماده آن نکرده‌اند، از برکات آن بی‌بهره‌اند. (قهرمانی فرد، پیشین، ص، ۸۷)

۶-۳- تلاش برای زمینه‌سازی ظهور

در دل حقیقت انتظار، ناراضی بودن نسبت به وضع موجود و امیدواری به آینده‌ای با وضع مطلوب نهفته است کسی که نسبت به شرایطی که در آن به سر می‌برد، هیچ احساس ناخوشایندی ندارد و آینده روشن و مطلوبی را پیش روی خود نمی‌بیند، منتظر محسوب نمی‌شود. از این‌رو نخستین شرط انتظار، معرفت و توجه به این حقیقت است که وضع موجود جهان و شرایط موجود حیات معلمی، با عظمت وجودی معلم، شأن او و هدف از خلقت او ناسازگار است و در مقابل آن چه بعد از ظهور و در زمان حکومت حضرت مهدی رخ می‌دهد، ظهور واقعی حیات طیب خواهد بود. (شفیعی سروستانی، پیشین، ص ۲۷۳) نتیجه دو رکن اساسی بالا در معلمان منتظر، تلاش فراگیر فردی و اجتماعی برای تحقق ظهور و حاکمیت حضرت بر عالم خواهد بود. بنابراین حقیقت انتظار، خود را در تلاش فردی و اجتماعی برای زمینه‌سازی حاکمیت ارزش‌های موجود در حکومت حضرت مهدی نشان می‌دهد. از این‌رو حقیقت انتظار، فرد و اجتماع را به سمت فضایل و کمالات اخلاقی سوق می‌دهد و از ردای اخلاقی باز می‌دارد.

روایاتی که در بیان وظایف معلمان منتظر در زمانه غیبت وارد شده است نیز به خوبی بر نقش سازنده انتظار در سیر معنوی معلمان منتظر تأکید دارند. این روایات در چند محور قابل بررسی هستند؛ گروهی از روایات، شیعیان را از گناهان و ردایل در زمان غیبت نهی می‌کند. از این‌رو به صراحت وظیفه منتظر را تزکیه نفس می‌دانند. در توقیع شریف حضرت صاحب الزمان به شیخ مفید، همه گناهان و ردایل ناپسند از دیدگاه معصومین که توسط شیعیان انجام می‌شود، مایه دوری آن‌ها از امام زمانشان معرفی می‌شود و در نتیجه پرده غیبت را محکم‌تر و زمان آن را طولانی‌تر می‌سازد: *فَمَا يَحْسِنَا عَنْهُمْ إِلَّا مَا يَتَّصِلُ بِنَا مِمَّا نَكْرَهُهُ* وَ لَا نُؤْتِرُهُ مِنْهُمْ؛ (طبرسی، پیشین ج ۲، ص ۴۹۹)

هیچ چیز ما را از ایشان (شیعیان) محبوس نمی‌دارد جز اخباری که از آنان به ما می‌رسد و ما را مکروه و ناراحت می‌سازد و از ایشان انتظار نداریم. بر اساس این روایات، دوری از همه آن‌چه معصومان از آن ناخشنود هستند، از وظایف یک منتظر به شمار می‌آید. آیا می‌توان ادعای انتظار حضرت را داشت، اما به سمت تزکیه نفس و تقوای الهی و دوری از گناهان حرکت نکرد و با ارتکاب گناه و ظلم و... پرده غیبت را ضخیم‌تر ساخت؟

گروه دیگری از روایات نیز که بر دعا برای فرج تأکید می‌ورزند و آن را از وظایف معلمان منتظر قلمداد می‌کنند، در باطن خود بر تهذیب و تزکیه اخلاقی معلمان منتظر دلالت دارند؛ چرا که دعا برای ظهور حضرت دعا برای ظهور همه فضایل و نیکی‌هاست و دعا برای ریشه‌کن شدن همه ظلم‌ها و بدی‌هاست. کسی که شبانه‌روز برای ظهور چنین حقیقتی دعا می‌کند،

چگونه می‌تواند در راستای استجابات دعای خود بی‌توجه باشد؟ فردی که در کسب فضایل اخلاقی تلاش نمی‌کند و در دوری از رذایل کوشا نیست، بلکه حتی گاهی از فضایل بیزار و بر رذایل راغب است، چگونه می‌تواند انتظار واقعی برای ظهور فضایل و رفع رذایل داشته باشد؟ از سوی دیگر نیز آن گروه از روایاتی که معلمان منتظر را موظف به کسب آمادگی برای ظهور می‌سازد، مسلماً آنان را موظف به آمادگی روحی و معنوی نیز می‌کند؛ چرا که ظهور حضرت حجت فراتر از آمادگی ظاهری، نیازمند آمادگی روحی و معنوی نیز هست و جهاد اصغر آن زمان، نیازمند پشتوانه جهاد اکبر است. از این رو روایاتی که امر می‌کند برای خروج حضرت، ولو به اندازه یک تیر نیز که شده، آمادگی داشته باشید، بر آمادگی معنوی نیز دلالت می‌کند. با این توضیحات هر نوع برداشتی که وظیفه معلمان منتظر را در دعا برای تعجیل فرج، منحصر سازد یا مبارزه با انحرافات و مفساد در زمان غیبت را مورد غفلت قرار دهد و یا حتی فراتر از این، زمینه‌سازی ظهور را در دامن زدن به ظلم و ستم در جهان بداند، هیچ اعتباری نخواهد داشت و این نوع برداشت از مفهوم انتظار برداشتی منفی و مغایر با روح تعالیم دینی و روایات انتظار به شمار می‌آید. (مرتضوی، ۱۳۹۹، ص ۱۲۳)

۴-۶- مهم‌ترین مولفه‌ی جامعه‌پذیری معلم

جامعه‌پذیری مهدوی فرایندی است که در آن افراد جامعه بتدریج، باورها، آیین، مناسک، مراسم، هنجارها و ارزش‌های مهدوی آشنا می‌شوند و با درونی کردن آنها به عنوان افراد معتقد به حضرت مهدی ظاهر می‌شوند و می‌توانند آنها را به نسل‌های بعدی منتقل نمایند. اشکال جامعه‌پذیری مهدوی که ممکن است به دو شکل: یادگیری و انتقال مستقیم، آشکار و رسمی و یادگیری و انتقال غیرمستقیم و غیررسمی صورت گیرد. همچنین بررسی عواملی که در جامعه‌پذیری مهدوی نقش دارند و عبارتند از: نهاد خانواده، نهاد تعلیم، نهاد رسانه، نهاد دین و مذهب. در جامعه مهدوی افراد از نظر اجتماعی با دیگران مواسات و مساوات دارند و عدالت‌پذیری آنها به تکامل می‌رسد حتی اگر به ضرر خود آنها باشد. جامعه زمینه‌ساز ظهور و حکومت مهدوی باید دارای برخی فاکتورهای مهم در حوزه‌های اخلاق فردی و اجتماعی باشد، یاران امام مهدی عجل باید صفات و خصوصیات اخلاقی نیک داشته باشند بنابراین یاران امام زمان عجل از نظر فردی سه شاخصه مهم معرفت، بصیرت و توانمندی‌های ویژه را دارند.

یاران حضرت در سه شاخه معرفت‌الله‌خداشناسی، معرفت‌امام و معرفت‌نفس یا انسان‌شناسی دارای آگاهی هستند بر همین اساس قدر، قیمت و ارزش و منزلت خود را می‌دانند، همچنین آنها در سه شاخه اعتقادی، اخلاقی و سیاسی بصیرت دارند، در بصیرت اعتقادی معارف اعتقادی و معاد باوری را خوب هضم کرده‌اند، در بصیرت اخلاقی به عیوب نفس خود می‌پردازند و درصدد ترمیم و رفع آن عیوب برمی‌آیند و در بصیرت سیاسی بر محور ولایت امیرمؤمنان امام علی (ع) و اهل‌بیت (ع) و در ادامه آن ولایت فقیه مقابل جریان‌های فتنه‌ایستادگی می‌کنند حتی اگر این فتنه‌گران از افرادی شاخص یا نخبه جامعه باشند. یاران امام زمان عجل بر اساس توانمندی‌های ویژه چشم‌اندازهای فرا نسلی و فرمانطقه‌ای دارند. بنابراین معلم منتظر بدلیل باور و اعتقاد به حضرت مهدی عجل، دارای صفات ارشمنند جامعه‌پذیری، و بصیرت اعتقادی، اخلاقی و سیاسی می‌باشد. باور به مهدویت می‌تواند مردم را حول یک محور واحد جمع کند و برای تحقق هدفی مشخص و معین آنها را به صورت یکپارچه در آورد و به آنان هویتی واحد ببخشد. در این مقاله به بررسی نقش اندیشه مهدویت در زمینه‌های حکومت و نظام اجتماعی عصر غیبت و کارکرد آن در کاهش معضلات موجود در جامعه پرداخته شده است. مهم‌ترین یافته‌های این تحقیق تبیین راهکارهای اندیشه مهدویت در ساحت‌های معضلات اجتماعی و تحکیم روابط اجتماعی می‌باشد.

۶-۵- ایجاد روحیه ی امیدواری به آینده ای روشن

جامعه‌ای که معتقد به مهدویت است هیچگاه دچار سردرگمی سیاسی و انحطاط فرهنگی نخواهد شد. امید به هدفی مقدس و دست یافتنی، انسان را به سوی طرح و برنامه برای سعادت و پیشرفت و تلاش برای تحقق و اجرای آن برنامه حرکت می‌دهد، انسان‌ها، منتظر تحقق ارزش‌ها هستیم، ولی به طور فردی و به طور نوعی، آن‌ها را نمی‌بینیم؛ یعنی، نوع انسان متعارف، در تحقق این‌ها در زندگی جمعی، شکست خورده است. حال آیا باید انسان، دچار یاس شود و خود را بیازد؟ انتظار مهدی موعود، عجل الله تعالی فرجه، پیام امید است و به بشر سرخورده، امید می‌بخشد و می‌گوید، روزی، یک مرد الهی، آن‌چه را آرزوی تو است، یقیناً، برآورده خواهد کرد. یکی از ویژگی‌های نسل منتظر، امیدواری و نگرش مثبت به آینده ی جهان است. اگر ما خودمان را در این شرایط ببینیم و تصور کنیم که منتظر دادگستر و عدل گستر جهان هستیم، برای برپایی آن اهداف تلاش خواهیم کرد. اگر امید نباشد، انسان، دچار افسردگی خواهد شد. اگر باور داشته باشیم جهان آینده، به دست نا اهلان اداره خواهد شد، احساس ناامیدی و خطر خواهیم کرد. بنابراین، اعتقاد به مصلح جهانی، از نظر روانی هم برای جامعه ی بشری، ارزش عظیم و فراوان دارد؛ زیرا، اگر ناامیدی و یاس، در فردی زنده شود، سعادت و خوش بختی آن فرد، در معرض سقوط حتمی قرار خواهد گرفت. مفهوم امیدواری، دارای دو بعد «ذهنی» و «عینی» است. منظور از امیدواری در بعد ذهنی، مجموعه تفکرات، تمایلات، انگیزه‌ها، عادات، خوی‌های مثبت است که شخصی امیدوار، در حیطه ی ذهن خود از آن برخوردار است. منظور از امیدواری در بعد عینی، مجموعه اعمال، رفتارها، کنش‌ها، واکنش‌هایی است که شخص امیدوار، به نحو مثبت و جهت دار و فعال، در مواقع گوناگون، از خود نشان می‌دهد. هر یک از این ابعاد، خود دارای مؤلفه‌هایی است که با بررسی آن مؤلفه‌ها، می‌توان به میزان وجود روحیه ی امیدواری در اشخاص پی برد. نمودار زیر، این مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد. (نادری قمی، ۱۳۹۲: ۲۴)

۶-۶- غایت مند سازی خلقت

در تربیت، بر این نکته تاکید می‌شود که زندگی بی هدف، قطعاً، به پوچی و به بحران هویت می‌انجامد. برای جلوگیری از شیوع این روحیه، خصوصاً در جهان صنعتی که مشکلات فراوانی را پیش روی انسان‌ها قرار می‌دهد، باید به کانونی برای حرکت و تلاش، توجه کرد. اندیشه ی مهدویت، می‌تواند به انسان بیاموزد که جهت رسیدن به «جامعه ی آرمانی به محوریت امام مهدی (عج)»، همواره باید به این کانون فکر کرد و فعالیت‌های خود را بدان سو معطوف ساخت. طبیعی است که این فعالیت، انسان، را از پوچی می‌رهاند و به سوی زندگی مالا مال از حرکت و نشاط سوق می‌دهد. از دیدگاه چنین انسانی، عدالت، نه تنها در قیامت و جهان واپسین، بلکه در همین دنیا هم جاری خواهد شد. بدین ترتیب، انسان، خود را در سرنوشت جهان، مؤثر می‌بیند و بنابراین می‌کوشد به دست خود بهترین جهان را بسازد. ادیان، همواره، عنصری دارند که در دین شناسی به آن «اسکاتولوژی (غایت شناختی)» می‌گویند. ادیان، بلکه همه ی مکاتب، همواره، غایتی را برای بشر ترسیم می‌کنند. غایت شناختی، جزء عناصر اساسی ادیان است. از دیدگاه جامعه شناختی، ادیان، برای استحکام بخشیدن به اخلاق، نیاز به پشتوانه ای در انتها و آن سوی این زندگی دارند. به بیان دیگر، این جهان، زمان مند است و روزگاری به پایان خواهد رسید، پس برای بررسی اعمال و داوری درباره ی آن‌ها، باید دنیای دیگری باشد. دقیقاً، در این وضع است که نیک و شر معنا می‌دهد. بنابراین، اخلاق، در چنین شرایطی معنا می‌دهد و ارزش‌های اخلاقی به کمک چنین غایت شناختی، تحکیم می‌شوند. (کی‌منش، ۱۳۹۶، ص ۸۹)

نتیجه‌گیری

معلمان منتظر امام زمان در عصر غیبت، افزون بر بهره‌مندی از عنایت امام زمان و بهره‌گیری از علمای راستین، می‌توانند با استمداد از مجموعه‌ای از باورهای عمیق در باب امامت، خود را از غفلت‌ها و انحرافات زمانه غیبت مصون سازند و زمینه تکامل معنوی و اخلاقی خود را فراهم سازند و بدین وسیله زمینه‌ساز ظهور امام غایب خود گردند. در این نوشتار این باورها را در چند محور بررسی کردیم.

نخستین باور مؤثر در سوق دادن معلمان منتظر به سوی مکارم اخلاقی، اعتقاد به وجود امام زمان است؛ معرفت به وجود امام، سبب ایجاد گرایش درونی به حضرت می‌شود و زمینه‌ساز همراهی و همسویی معلمان منتظر با ایشان می‌گردد. باور دیگری که در مسیر کمال معنوی، معلمان منتظر را یاری می‌دهد، اعتقاد به ظهور حضرت است؛ انتظار ظهور امام مهدی موجب می‌شود فرد منتظر، از یک طرف با ایجاد صفات اخلاقی، در به دست آوردن ویژگی‌های یاوران آن حضرت بکوشد و از سوی دیگر، در هر زمانه خود را برای ظهور ناگهانی ایشان آماده سازد و نیز برای تحقق ظهوری که انتظار آن را می‌کشد زمینه‌سازی کند. اعتقاد به علم فراگیر امام نیز از مهم‌ترین عوامل مؤثر در دوری معلم منتظر از رذایل و حرکت او به سمت فضایل است. کسی که هماناره خود را در منظر امام می‌داند، برای سیر معنوی، انگیزه‌ای قوی پیدا می‌کند و ظاهر و باطن خود را از هر آنچه او را از چشم امام می‌اندازد دور می‌سازد. البته با تحلیل دقیق علم فراگیر امام، به حضور وجودی او در عالم می‌رسیم. معلمان منتظر با دستیابی به این درک عمیق از امام، نه تنها امام را عالم به خود می‌دانند، بلکه هر لحظه خود را در محضر او می‌بینند. ارادت و محبت معلمان منتظر به امام رؤف خود نیز از مؤثرترین عوامل در تربیت نفوس و تزکیه روح آن‌ها به شمار می‌آید. فرد منتظر با اکسیر عشق به امام خود، جان و روح خود را در پرتو شعاع نورانی او قرار می‌دهد؛ با حرارت عشق، آلودگی‌های خویش را می‌سوزاند و با آب حیات‌بخش آن، گلستان وجود خود را بارور می‌سازد. بر اساس آنچه در این نوشتار آمد، روشن شد اگرچه شرایط موجود در عصر غیبت امام معصوم جامعه و فرد را به سمت حیرت و گمراهی سوق می‌دهد و در وادی غفلت گرفتار می‌سازد، اما بارور ساختن مجموعه باورهای شیعیان نسبت به امام می‌تواند در زمان غیبت نه تنها انحراف، حیرت و غفلت را از معلمان منتظر بزدايد، بلکه می‌تواند آن‌ها را در سیر معنوی و تزکیه اخلاقی، تا بالاترین درجات دستگیری نماید. از این‌رو از جمله بهترین راهکارها برای سوق دادن معلمان منتظر به سمت کمالات اخلاقی و مراتب و مقامات معنوی، تعمیق مجموعه‌ای از باورهای آن‌ها نسبت به امام زمان است. بنابراین بر فرد منتظر و جامعه معلمان منتظر ضروری است با بارور ساختن این باورها، فضایل اخلاقی را در جامعه شیعی گسترش داده و زمینه ظهور را فراهم سازند. با اندیشه در آنچه گذشت، به ویژه با پرسشی‌هایی که در پیوند با هر یک، ذهن را درگیر می‌کند، به مهم‌ترین نتایج بحث اشاره می‌شود:

فرایند اثرگذاری اخلاقی باورداشت آموزه مهدویت از استحکام باور به مهدویت آغاز می‌گردد؛ زیرا با تغییر افکار و هیجان‌های شخصی، رفتار معلمان نیز تغییر می‌کند. طبیعی است که تغییر در رفتارهای همگانی در گرو تغییر در رفتارهای گروهی و فردی است.

به نظر می‌رسد تحقق «جامعه منتظر و زمینه‌ساز»، مهم‌ترین رسالت گفتمان اخلاق محور در رویکرد اخلاقی به آموزه مهدویت است؛ جامعه‌ای که از حیث فردی و اجتماعی دارای شاخصه‌های اخلاقی می‌باشد. آموزه مهدویت به باورمندانش هویت می‌دهد؛ زیرا وقتی که منتظر بداند کیست و چه نقشی در جامعه دارد؛ بر نیازمندی‌ها، تمایلات، توانایی‌ها، ضعف‌ها، استعدادها و مسئولیت‌های خود معرفت پیدا می‌کند.

قدرت انگیزشی باور به مهدویت، سبب می‌گردد افراد به اجرا و تداوم رفتارهای خاص متناسب با انتظار متمایل شوند. در حقیقت، باور به مهدویت، بعد نیروزایی دارد؛ یعنی قدرت انگیزشی که منتظر را در موقعیت‌های مختلف فعال می‌کند. باور به لزوم تغییر به همراه اقدام عملی در جهت تغییر وضع موجود، مهم‌ترین اهرم خلق رفتار متناسب با تغییر است. در پرتو آرمان مدینه فاضله عصر ظهور که جامعه‌ای کاملاً اخلاقی است؛ می‌توان به آسیب‌شناسی اخلاقی وضعیت امروز جامعه خویش پردازیم. باورداشت آموزه مهدویت، به خلق مسائل مهم و کاربردی در حیطة نظام اخلاقی تمدن کمک می‌کند و عرصه‌های جدیدی را در این زمینه پیش روی ما می‌گذارد.

منابع

کتاب

۱. قرآن کریم (۱۳۷۸) مترجم: مکارم شیرازی، ناصر. قم: انتشارات سپهر
۲. نهج البلاغه (۱۳۷۹) مترجم: دشتی، محمد. قم: مؤسسه امیرالمؤمنین (ع)
۳. ۹۱. رادمش، عزت‌الله (۱۳۷۵). کلیات عقاید ابن‌خلدون درباره فلسفه، تاریخ و تمدن، تهران، انتشارات قلم.
۴. ابراهیمی دینانی، غلامحسین. (۱۳۷۳)، قواعد کلی فلسفی در فلسفه اسلامی. تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، دوم، ج ۳.
۵. اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱). کشف الغمه فی معرفه الأئمه، تبریز، مکتبه هاشمی.
۶. اسلاوین، رابرت ایی (۱۳۸۵). روان‌شناسی تربیتی، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران، نشر روان.
۷. آشتیانی، سید جلال‌الدین، (۱۳۷۰) شرح مقدمه قیصری بر فصوص الحکم، تهران، امیرکبیر.
۸. اکبرنژاد، مهدی، (۱۳۸۶) بررسی تطبیقی مهدویت در روایات شیعه و اهل سنت، قم، بوستان کتاب، چاپ اول.
۹. اکبری، محمدعلی (۱۳۸۴). تبارشناسی هویت جدید ایرانی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۰. امید، مسعود؛ (۱۳۸۸) فلسفه اخلاق در ایران معاصر، نشر علم.
۱۱. امینیان، مختار (۱۳۸۱). مبانی اخلاق اسلامی، قم، بوستان کتاب.
۱۲. انصاری، خواجه عبدالله (۱۳۷۳). منازل السائرین، ترجمه و شرح علی شیروانی، تهران، الزهراء.
۱۳. بحرانی، سید هاشم بن سلیمان، البرهان فی تفسیر القرآن، قم، مؤسسه بعثت، چاپ اول، ۱۳۷۴ ش.
۱۴. پایدار، حبیب‌الله (۱۳۳۶). برداشت‌هایی درباره فلسفه تاریخ از دیدگاه قرآن، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۵. پینتریچ، پال آر و شانک، ایل اچ (۱۳۸۵). انگیزش در تعلیم و تربیت، ترجمه مهرناز شهرآرای، تهران، نشر علم.
۱۶. جمعی از نویسندگان (۱۳۸۴). مدیریت در اسلام، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۷. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۷۴) تفسیر موضوعی قرآن کریم، مبادی اخلاق در قرآن، قم: اسراء.
۱۸. حنفی، حسن؛ من العقیده إلى الثوره، قاهره، مکتبه مدبولی، بی تا.
۱۹. حیدری، سید کمال، (۱۴۲۹ق) علم الامام، به قلم: علی حمود عبادی، قم، دار فراق.
۲۰. خراسانی، ابوجعفر؛ (۱۴۱۶ق) هدایه الأئمه إلى معارف الأئمه، قم، مؤسسه البعثه.
۲۱. خلجی، محمدتقی، (۱۳۹۷) تشیع و انتظار. قم: چاپ زیتون.
۲۲. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۵۱) لغت نامه دهخدا. تهران: چاپ سیروس
۲۳. دیویی، جان (۱۳۳۹). دموکراسی و تعلیم و تربیت، ترجمه: امیرحسین آریان پور، تهران: فرانکلین.
۲۴. رازی، فخرالدین؛ الأربعین فی أصول الدین، قاهره، مکتبه الکلیات الازهریه، ۱۹۸۶ م.
۲۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۳۸۱) مفردات الفاظ قرآن کریم. مترجم: خسروی، غالم رضا. تهران: انتشارات مرتضوی.
۲۶. رضوی، عباس (۱۳۸۶). مباحث نوین در فن آوری آموزشی، اهواز: دانشگاه شهید چمران.
۲۷. رندال، هرمن (۱۳۷۶). سیر تکامل عقل نوین، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، نشر علمی فرهنگی.
۲۸. سایزر، استیون، (۱۳۹۳). صهیونیسم مسیحی، ترجمه حمید بخشنده و قدسیه جوانمرد، قم، کتاب طه.

۲۹. سجستانی (ابی‌داود)، سلیمان بن اشعث، سنن ابی‌داوود، (۱۴۲۲ق) تحقیق: خلیل مأمون شبعا، بیروت، دارالمعرفه.
۳۰. سروش، سید عبدالکریم؛ (۱۳۵۹) دانش و ارزش، تهران، یاران.
۳۱. سوزنچی، حسین. «حل پارادوکس آزادی در اندیشه شهید مطهری»، قبسات، زمستان ۱۳۸۲ و بهار ۱۳۸۳، ش ۳۰ و ۳۱.
۳۲. سیوطی، جلال‌الدین، (۱۴۰۴ق) در المنثور فی تفسیر المأثور، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.
۳۳. شریعت مداری، علی (۱۳۹۱). اصول و فلسفه تعلیم و تربیت، تهران: امیر کبیر.
۳۴. شریعتی، علی. (۱۳۶۲) انتظار مکتب اعتراض، تهران، نشر الهام.
۳۵. شعبانی، حسن (۱۳۸۵). مهارت‌های آموزشی و پرورشی، تهران: سمت، چاپ بیستم.
۳۶. شفیعی سروستانی، ابراهیم، (۱۳۸۷) معرفت امام زمان و تکلیف معلمان منتظر، تهران، موعود عصر.
۳۷. شهید ثانی، زین‌الدین به علی؛ (۱۴۰۹ق) حقائق الإیمان مع رسالتی الاقتصاد و العداله، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی
۳۸. صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه، (۱۳۹۵ق) کمال‌الدین و تمام‌النعمه، قم، دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم.
۳۹. صدیق، رحمت‌الله (۱۳۸۹). آسیب‌شناسی اجتماعی (جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی)، تهران، سمت.
۴۰. صفار، محمد بن حسن بن فروخ، بصائر الدرجات، قم، انتشارات کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق.
۴۱. ضرغامی، سعید (۱۳۸۷). فلسفه فن‌آوری اطلاعات و تعلیم و تربیت، تهران، مبنای خرد.
۴۲. طباطبایی، سید محمدحسین، بررسی‌های اسلامی، به کوشش: سیدهادی خسروشاهی، قم، مؤسسه.
۴۳. عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، قم، انتشارات اسماعیلیان، تحقیق: سید هاشم رسولی محلاتی، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ق.
۴۴. عیاشی، محمد بن مسعود، (بی‌تا). تفسیر عیاشی، تصحیح هاشم رسولی محلاتی، تهران، المکتبه الاسلامیه.
۴۵. قدسی، احمد، (۱۳۷۸) تسنیم، ویرایش: علی اسلامی، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ اول.
۴۶. قیصری، داوود، شرح فصوص الحکم، تحقیق: حسن حسن‌زاده آملی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۲ش.
۴۷. کفعمی، ابراهیم بن علی عاملی، البلد الامین و الدرع الحصین، (۱۴۱۸ق) بیروت، مؤسسه‌الأعلمی للمطبوعات.
۴۸. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۶۵) الکافی، ۸ جلد، دارالکتب الإسلامیه، تهران.
۴۹. کارگر، رحیم (۱۳۸۹). تعلیم و تربیت در عصر ظهور، قم، مرکز تخصصی مهدویت.
۵۰. کافمن، راجر و جری هرمن (۱۳۸۷). برنامه ریزی استراتژیک در نظام آموزشی، ترجمه: فریده مشایخ و ۱۲۷.عباس بازرگان، تهران: انتشارات مدرسه، چاپ چهارم.
۵۱. کامیار، مهدی (۱۳۸۸). آموزش و بلاگ نویسی، تهران: سیمرغ، چاپ دوم.
۵۲. کرایب، یان (۱۳۸۲). نظریه اجتماعی کلاسیک، ترجمه شهناز مسمی پرست، تهران، انتشارات آگه.
۵۳. کریمی، یوسف (۱۳۸۵). روان‌شناسی تربیتی، تهران، نشر ارسباران.
۵۴. کریمی، یوسف (۱۳۷۹). روان‌شناسی شخصیت، تهران: ویرایش، چاپ پانزدهم.
۵۵. کریمیان، احمد (۱۳۸۴). یهود و صهیونیسم، قم، بوستان کتاب.
۵۶. کلینی، ابی‌جعفر محمد بن یعقوب (۱۳۶۵). کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

۵۷. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷ق) الکافی، تحقیق: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دارالکتب الإسلامية، چهارم.
۵۸. کی منش، عباس (۱۳۸۸). پرتو عرفان، تهران، انتشارات علمی.
۵۹. گلاور، جان. ای و راجر. اچ برونینگ (۱۳۷۵). روان شناسی تربیت؛ اصول و کاربرد آن، ترجمه: علی نقی خرازی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ اول.
۶۰. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۸). تجدد و تشخص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید، ترجمه ناصر موفقیان، تهران، نی.
۶۱. مجلسی، (۱۴۰۴ق) بحارالانوار (الجامعه لدرر أخبار الأئمة الأطهار)، ۱۰ جلد، لبنان: مؤسسه ع الوفا، بیروت
۶۲. محدث نوری، (۱۴۰۸ق) المستدرک، قم: مؤسسه آل بیت.
۶۳. محسنی زنوزی، هاشم (۱۳۸۸). تکنولوژی آموزشی، تهران: انتشارات یسطرون، چاپ اول.
۶۴. محمود، محمد جمیل؛ (۱۴۲۱ق) الفوائد البهیه فی شرح عقائد الإمامیه، بیروت، مؤسسه الاعلمی.
۶۵. مدرسی، سید محمدرضا، فلسفه اخلاق، تهران، سروش، ۱۳۷۱ش.
۶۶. مشایخ، فریده (۱۳۹۱). دیدگاه های نو در برنامه ریزی آموزشی، تهران: سمت، چاپ دوازدهم.
۶۷. مصباح یزدی، محمد تقی، اخلاق در قرآن، تحقیق و نگارش: محمد حسین اسکندری، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی؛ ۱۳۸۸ش _ الف.
۶۸. مطهری، مرتضی، (۱۳۸۰) انسان کامل، تهران: صدرا
۶۹. مطهری، مرتضی، انسان کامل، تهران: صدرا، اول، ۱۳۶۷ش، الف.
۷۰. مغربی (ابن حیون)، نعمان بن محمد، دعائم الاسلام، تصحیح: آصف فیضی، قم، مؤسسه آل البیت: چاپ دوم، ۱۳۸۵ق.
۷۱. مقدسی شافعی، یوسف بن یحیی، عقد الدرر فی اخبار المنتظر، تحقیق: لجنة من العلماء، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۸ق.
۷۲. مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از نویسندگان، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۴ش.
۷۳. موسوی اصفهانی، (۱۳۸۳) سید محمد تقی، مکیال المکارم (در فوائد دعا برای قائم) ۲ جلد، ترجمه سید مهدی حائری قزوینی، قم: اسوه.
۷۴. نادری قمی محمد مهدی و محمد مهدی کریمی نیا، (۱۳۸۸) نظریه حقوقی اسلام، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۷۵. نباطی بیاطی، ابومحمد علی بن یونس، (۱۳۸۴) الصراط مستقیم، نجف: کتابخانه حیدریه
۷۶. نعمانی، محمد بن ابراهیم، (۱۳۹۷) الغیبه، چاپ اول، تهران: نشر صدوق.
۷۷. نعمانی، محمد بن ابراهیم، کتاب الغیبه، تصحیح: علی اکبر غفاری، تهران، انتشارات اسلام، چاپ اول، ۱۳۹۵ق.
۷۸. نیک نامی، مصطفی (۱۳۸۹). نظارت و راهنمایی آموزشی، تهران: سمت، چاپ دهم
۷۹. هاشم العمیدی، سید ثامر، (۱۳۸۶) در انتظار ققنوس، ترجمه و تحقیق: مهدی علی زاده، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۸۰. الهامی، داوود. مهدی پور، علی اکبر، (۱۴۰۱) او خواهد آمد. قم: نشر مرتضی
۸۱. ویل دورانت، (بی تا). تاریخ تمدن (مشرق زمین گاهواره تمدن)، ترجمه احمد آرام، تهران، انتشارات علمی فرهنگی.

مقالات

۱. احمدی، علی؛ علی رضا و حامد قلی زاده (۱۳۸۲). «آموزش الکترونیکی و آشنایی با ویژگی ها استانداردهای دانش مجازی»، فصل نامه مدیریت فردا، سال اول، شماره اول.
۲. بخش آبادی، اکرم، (۱۳۸۸) انتظار ظهور و نقش آن در تعلیم و تربیت اسلامی (پایان نامه کارشناسی ارشد)، تهران: دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه الزهرا.
۳. رفیعی هنر، حمید و جان بزرگی، مسعود (بهار ۱۳۹۰). «رابطه جهت گیری مذهبی و خودمهارگری»، فصلنامه روان شناسی و دین، سال سوم، شماره ۱.
۴. سبحانی نژاد، مهدی؛ سارا حسین زاده، (۱۳۹۷) «تبیین رسالت نظام آموزشی در تربیت انسان منتظر حقیقی»، مجموعه مقالات چهارمین همایش بین المللی دکتربین مهدویت (ج ۲)، قم: مؤسسه آینده روشن.
۵. سبحانی نیا، محمدتقی، (بی تا). «نظریه تغییر و تأثیر آن در زمینه سازی ظهور»، فصلنامه مشرق موعود، سال سوم، شماره ۱۱.
۶. شیرمحمدی، عاطفه، (۱۳۹۶) «تبیین تربیت اخلاقی معلم در پرتو چگونگی تربیت در جامعه مهدوی، راهبردی برای جامعه زمینه ساز ظهور»، مجموعه مقالات هشتمین همایش بین المللی دکتربین مهدویت، قم: مؤسسه آینده روشن.
۷. طابایی، غلام رضا، (۱۳۹۹) «بررسی میزان همسویی جامعه با انتظارات حضرت ولی عصر (علیه السلام) برای تعیین راهبرد های تشکیل جامعه زمینه ساز ظهور»، مجموعه مقالات ششمین همایش بین المللی دکتربین مهدویت (ج ۱)، قم: مؤسسه آینده روشن.
۸. عظیمی، کاظم، (۱۳۹۰) «ضرورت تشکیل جمعیت زمینه سازان ظهور مهدی موعود (علیه السلام) و کارکردهای آن»، مجموعه مقالات هفتمین همایش بین المللی دکتربین مهدویت (ج ۲)، قم: مؤسسه آینده روشن.
۹. فدایی، حسن، (۱۳۸۴) اعتقاد به مهدویت و تأثیر آن در تعلیم و تربیت (پایان نامه کارشناسی ارشد)، تهران: دانشکده علوم اجتماعی و روان شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۱۰. فرج الهی، مهران و ناهید ظریف صناعی (۱۳۸۸). «آموزش مبتنی بر فن آوری اطلاعات و ارتباطات در آموزش عالی»، مجله راهبردهای آموزش، دوره ۲، شماره ۴
۱۱. فهندژ سعدی، پری، نعمت الهی، سوسن؛ نقش اندیشه مهدویت در کاهش معضلات اجتماعی مجله: پژوهش و مطالعات اسلامی «آبان ۱۳۹۹، سال دوم - شماره ۱۶۷ (صفحه - از ۱۶ تا ۲۲)
۱۲. قهرمانی فرد، کامیار؛ (۱۳۹۷) میرمحمد سیدعباس زاده؛ حمید مهمان دوست، بررسی جهت گیری های راهبردی و ظرفیت های نهادی آموزش و پرورش کشور در ترویج فرهنگ انتظار و ایجاد جامعه زمینه ساز (با تأکید بر مبانی مهدوی و رویکردهای زمینه ساز سند تحول بنیادین آموزش و پرورش)، هشتمین همایش بین المللی دکتربین مهدویت، قم: مؤسسه آینده روشن.
۱۳. کارگر، رحیم، (۱۳۹۴) تعلیم و تربیت در عصر ظهور، قم، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود (علیه السلام).
۱۴. مرتضوی، سید محمد، (۱۳۹۵) «راهکارهای فرهنگی جامعه و دولت زمینه ساز ظهور حضرت مهدی (علیه السلام)»، مجموعه مقالات ششمین همایش بین المللی دکتربین مهدویت (ج ۱)، قم: مؤسسه آینده روشن.

۱۵. موسوی، سیدمهدی، (۱۳۸۸) «مدرسه مهدوی (درآمدی بر فلسفه و نظام آموزش و پرورش زمینه ساز ظهور)»، مجموعه مقالات پنجمین همایش بین المللی دکترین مهدویت (ج ۱)، قم: مؤسسه آینده روشن.
۱۶. میرباقری، سیدمحمد مهدی، (۱۳۹۰). درآمدی بر فلسفه تاریخ شیعه، ماهنامه فرهنگ عمومی، سال اول، شماره ۴، خرداد و تیر.
۱۷. نجاتی منفرد، علیرضا؛ خسرو بوالحسنی، (۱۳۹۷) «رسالت نهادهای فرهنگی در ایجاد جامعه زمینه ساز»، هشتمین همایش بین المللی دکترین مهدویت، قم: مؤسسه آینده روشن.
۱۸. هایدگر، مارتین (۱۳۷۵). پرسش در باب تکنولوژی، ترجمه و شرح: محمدرضا اسدی، تهران: اندیشه.